

Cronica numismatică și arheologică

FOAIE DE INFORMAȚII A SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

Director: **CONST. MOISIL**

Proprietatea Societății Numismatice Române.

Inseria la Trib. Ilfov sub Nr. 469/338

PROFESORUL I. MINEA

La 19 Februarie 1943 s'a stins din viață Profesorul Ilie Minea, titularul catedrei de Istoria Românilor de la Facultatea de Litere din Iași. Pentru întreaga știință românească dispariția sa înseamnă o pierdere, ce cu greu va putea fi înlocuită. Dispare odată cu el încă unul din acei cercetători, a căror activitate desăvârșită alături de D. Onciul, I. Bogdan și N. Iorga, a însemnat o vrednică continuare a marilor lor înaintași. O activitate care a îmbrățișat cele mai variate aspecte ale istoriei poporului nostru, din timpul celor mai vechi afirmări românești la Dunărea de jos și până în zilele noastre. Ardelean, cu studii la Budapesta și București, profesor la Iași, I. Minea a trăit, în opera și în activitatea lui de profesor, cel mai potrivit climat pentru înțelegerea adevărată a istoriei noastre: climatul unității românești de pretutindeni și de totdeauna. Despre puțini învățați de ai noștri s'ar putea poate afirma acest lucru cu atât de adânc înțeles. Am putea chiar spune că, alături de erudiția sa puțin comună, acesta a fost senzul adevărat al operii sale de istorie și de profesor. Chiar și o cât de scurtă privire asupra vieții și operii lui o dovedește pe deplin.

Născut la 15 Iulie 1881 la Turcheș, în județul Brașov, I. Minea a absolvit liceul de veche tradiție românească „Andrei Șaguna” din Brașov. Studiile sale dela Budapesta, unde-și trece examenul de doctorat, apoi de la Viena, au îmbrățișat, încă de pe atunci, probleme de istorie românească în cadrul mare al politicii Europei centrale. Din ele a rezultat, în 1914, studiul *Din trecutul stăpânirii românești asupra Ardealului*, apoi, în 1919, prima sa mare operă: *Principatele românești și politica orientală a împăratului Sigismund*, lucrare pe baza căreia a și fost chemat profesor la catedra de Istoria Românilor, deținută până la el de A. D. Xenopol. Intre timp fusese, alături de D. Onciul,

funcționar la Arhivele Statului din București, apoi profesor la liceul din Giurgiu. Războiul pentru întregire l-a făcut ca voluntar.

Pregătirea cursurilor — și toți acei câți i-am fost elevi știm ce muncă neobosită însemna aceasta — nu l-au împiedicat să publice, ani de-a rândul, însemnatele sale contribuții la istoria trecutului nostru. Au apărut astfel în 1925 *Letopisețele moldovenesti scrise slavonești*; în 1926 *Informațiile românești ale cronicei lui Ian Dlugosz* și marea sa operă *Dimitrie Cantemir*; în 1927 *Reforma lui Constantin Mavrocordat*; în 1928 *Vlad Dracul și vremea sa*, etc. etc. În 1925 întemeiază revista *Cercetări Istorice*, care reprezintă fără îndoială unul din cele mai bogate periodice în domeniul istoriei noastre, periodic în care contribuția personală a lui I. Minea este neobișnuit de mare.

Activitatea sa a cuprins cele mai variate domenii ale istoriei Românilor. Studiul său *Influența bizantină în regiunea carpato-dunăreană până în sec. XII*, ce utilizează toate informațiile privitoare la circulația monetelor bizantine la nordul Dunării, cu deosebit de interesante puncte de vedere, a fost publicat în Buletinul Societății Numismatice Române din 1938. Revista și Societatea noastră pierde astfel unul dintre cei mai adânci cunoscători ai trecutului nostru și unul dintre cei mai harnici colaboratori la congresele noastre de numismatică și arheologie.

Nu pot încheia aceste rânduri fără să amintesc ceva și despre legătura strânsă, pe care a știut să o stabilească între el și elevii săi. Un curent de simpatie și de prețuire reciprocă, cum rar se întâmplă în viața noastră universitară. Oricând găseai la el acasă foști sau actuali elevi, cu fișele gata sau cu lucrarea redactată spre a o prezenta atenției binevoitoare și totuși severe a „profesorului”. Lucrările de seminar trebuiau refăcute de patru, cinci ori, până erau admise. Numai așa se explică de ce din cele multe, puține, câte știm noi toți, cei de la Iași, mare parte dela el am învățat. Numai cine a lucrat cu el în seminar, știe ce bogat izvor de informație și ce „maestru” neîntrecut al interpretării izvoarelor era Profesorul I. Minea. Niciodată nu vor putea trece grăbiți peste opera sa, cercetătorii trecutului românesc, sub toate aspectele sale și în cele mai multe din momentele sale.

EM. CONDURACHI

BULLE ET MONNAIES INÉDITES DE
JEAN DUCAS COMMÈNE¹⁾

EMPEREUR DE THESSALONIQUE (1240-1244)

En vous entretenant l'an passé²⁾ d'une monnaie divisionnaire de l'époque des Paléologues du type Politikon, il m'a été donné de souligner l'état chaotique dans lequel se présentent les séries byzantines d'après la quatrième croisade. De 1204 à 1453, le morcellement de l'empire byzantin en d'autres empires et en despotats complètement autonomes d'une part et, de l'autre, certaines situations politiques déterminées, dès la moitié du XIIIe siècle, par la pénétration turque en Asie comme en Europe ont occasionné la création d'ateliers en des centres qui jusque là n'avaient jamais battu monnaie. Or toutes ces officines ayant travaillé simultanément, il en est résulté un pullulement d'espèces difficilement attribuables. En effet les émissions de Nicée-Constantinople, de Thessalonique, d'Arta, de Vicina, de Philadelphie, pour ne parler que des plus connues, ont maintes fois interprété, sur leurs séries respectives, le type traditionnel avec ce conservatisme rigide de la grande époque impériale. En suite de quoi, mise à part la gaucherie de certaines gravures provinciales, gaucherie dont Byzance elle-même finira, dès Manuel II, par donner le pitoyable exemple³⁾, rien ne distingue à coup sûr les espèces de plus en plus nombreuses que les antiquaires offrent à notre méditation.

On se heurte ici à l'accident banal de frappe ou d'usure qui réduit le module ou oblitère légende et imagerie; et là à l'homonymie des noms et des titres chez des princes dont, au surplus, les parements et les attributs sont strictement identiques. Les monnaies de la première catégorie forment la classe des *incertaines* qu'aucun collectionneur, qu'aucun négociant surtout n'a osé classer. Ces laissés pour compte sont cependant loin d'être dénués d'intérêt; il est même arrivé-et le Politikon en fournit un bel exemple-que l'on ait fait parmi eux d'étonnantes découvertes. Le classement rigoureux des types, la présence

1) Communication faite à la Société roumaine de Numismatique le dimanche 18 Décembre 1942.

2) Cette communication a paru dans cette revue. Voir le numéro double 119-120.

3) Quelques exemples de ce qui ne peut même plus être tenu pour l'ombre d'un art dans les diverses catalogues, particulièrement dans W. WROTH, *Catalogue of the imperial byzantine coins in the British Museum*, II 1908, pl. lxxvi et lxxvii.

sur le métal de marques apparemment anodines, une simple incidence iconographique permettent des identifications qui, d'autre part, ne sont possibles que par comparaison avec les monuments parallèles de la sigillographie.

Le nombre des monnaies non attribuées est aujourd'hui assez élevé. Malheureusement la masse, très éparpillée et insuffisamment signalée, en est inaccessible, circonstance qui rend précaire toute recherche d'ensemble et sans issue mainte étude de détail. Néanmoins, sans attendre le moment sans doute lointain où tous les matériaux d'un Corpus seront à sa disposition, le numismate peut, en certains dossiers, marquer de nouveaux points et procéder au nettoyage de séries constituées d'après des données trop hâtives, en un temps où les découvertes n'avaient que très parcimonieusement fait connaître l'inédit.

Cette courte enquête a précisément pour but d'inventorier l'un de ces médailliers nés de la conjoncture politique créée par la chute de Constantinople. A la différence des rois latins de Thessalonique qui ne purent ou ne voulurent battre monnaie (1204—1222), les despotes, puis empereurs grecs du lieu y virent au contraire un moyen pratique d'affirmer des droits qu'ils revendiquaient pour eux seuls face à leurs rivaux de Nicée et de Trébizonde. La nécessité s'en était même imposée du jour où le fondateur du nouvel état macédonien, Théodore Comnène Ducas (1222—1230), prétendit, à titre exclusif, aux attributs et prérogatives d'empereur des Romains.

En chacun des dossiers reconstitués pour les souverains qui, de 1222 à 1246, se succédèrent jusqu'à la conquête de Jean III Batatzès, règne une grande incertitude en raison d'attributions douteuses dues aux causes susmentionnées. Un peu au hasard, les auteurs de catalogues ont classé les espèces rencontrées sans les soumettre avec une attention suffisante au contrôle des sources. Il est vrai, au reste, que l'élément discriminateur a jusqu'ici fait défaut. Ce qui manque en effet toujours, ce qui manquera sans doute encore longtemps pour départager les princes homonymes des XII—XIVe siècles, c'est le Bullaire. Les sceaux des souverains, qui, en la plupart des cas, reproduisent fidèlement le type des monnaies impériales, ont sur ces dernières un avantage décisif; ils sont signés de manière à rendre toute confusion impossible.

Une heureuse rencontre qui, par deux voies différentes, a réuni dans nos cartons bulle et monnaies du troisième de ces empereurs nous met à même de tenter une révision de son dossier. Certes toutes les

difficultés ne seront pas levées en raison d'une insuffisance partielle de documentation, mais du moins une équivoque plane sur lui qu'il va être possible de dissiper à coup sûr. A cet effet, la présente note donnera d'abord une édition du sceau et de deux monnaies récemment découvertes de Jean Ducas Comnène; elle abordera ensuite l'examen de son dossier monétaire.

1. *L'élément de discrimination: le sceau.*

Le sceau⁴⁾ qu'au cours de l'automne 1938 la chance me mit dans les mains à Istanbul est exceptionnel à un double point de vue: en raison de son extrême rareté et de la finesse inattendue de sa gravure.

Extrême rareté. Le mot peut sembler paradoxal et cependant rien ne saurait plus exactement caractériser l'état dans lequel se présente le Bullaire de l'empire d'après 1201. L'occupation latine de Constantinople et de maintes portions du territoire grec a diversement influencé les institutions nationales; elle a été fatale à la coutume, jusque là universellement répandue, que chacun, du plus petit au plus grand, avait de posséder son sceau. Un détail de statistique vous donnera la mesure du désastre: sur les 25.000 pièces qui se rencontrent aujourd'hui de par le monde, 250 à peine — soit un centième — appartiennent aux trois derniers siècles (XIII—XV-e s.). Tout ce qui a été retrouvé de cette basse époque est signé de très grands noms portés par les collaborateurs directs du basileus ou les plus hauts dignitaires de sa cour, rarement par de simples fonctionnaires de province. Or, de soi, la division de l'empire en quatre états souverains (Nicée, Trébizonde, Thessalonique, Epire) eut dû multiplier d'autant les sceaux de dignitaires. S'il y en a pénurie, elle ne peut être uniquement due à la disparition des espèces par usure, perte, ou remploi. D'autres causes, économiques et politiques, en ont restreint certainement la frappe.

Quoi qu'il en soit, les despotes ou empereurs des quatre états précités ont indubitablement bullé et sans aucun doute abondamment, comme le réclamait la marche des affaires publiques. Mais l'influence occidentale semble avoir rendu beaucoup plus commun l'usage du sceau de cire et c'est sans doute à cette circonstance qu'il faut attribuer, entre autres, l'absence presque totale de bulles des despotes rivaux de Nicée. Le monument que je vous présenterai tout à l'heure prouve

4) Photo ci-contre pl. III n. 10, 11.

toutefois que les flans métalliques servaient encore, vraisemblablement dans les grandes occasions, là où, à Byzance, on eut employé de préférence l'or et l'argent.

De fait la pièce en question, sans être strictement au type de majesté, s'apparente par la signature du revers aux plus solennelles. Caractère que soulignent encore les dimensions exceptionnelles du flan (41 millimètres au total et 33 pour le champ gravé) et le fini de la gravure, bien que, sous ce dernier rapport, les oeuvres d'art n'existent pour ainsi dire pas. Ce flan impérial, entaillé sur le bord de gauche et renflé à la partie supérieure, est légèrement concave à la manière des scyphates, car il ne peut s'agir ici d'une contraction accidentelle du métal mais d'une forme originelle au reste peu accusée quoique très régulière. La frappe s'avère forte et d'un relief aux contours précis.

Au droit, le motif iconographique, au demeurant assez complexe, est d'une interprétation aisée. Saint Démétrius, dont le rôle de figurant principal est souligné par les dimensions exceptionnelles de sa taille, se présente au premier plan en pied, de face, au milieu du champ. Ses effigies, particulièrement en sigillographie, le représentent presque toujours en costume militaire. Cela ne semble pas être ici le cas où ne se voient ni lance, ni bouclier ni épée. Le saint est nue tête, les cheveux frisés, l'air extrêmement jeune, le port svelte rendu plus dégagé par une courte tunique, si ce n'est une cotte de mailles, terminée au-dessus des genoux et laissant voir ses jambes libres. Les deux bras esquissent un double geste symbolique. La dextre pose une couronne sur les épaules du despote figuré à droite et la gauche tient et applique un bouclier rectangulaire contre les murailles de la ville de Thessalonique dont le plan triangulaire se profile sur le fond à sa gauche. Les créneaux font sur tout le pourtour saillie très nette. L'idée maîtresse de cette composition est tout ordinaire. Ici, comme ailleurs, saint Démétrius apparaît comme le patron de la cité et le protecteur né de son souverain. C'est le premier citoyen de la ville, le citoyen permanent dont le pouvoir prestigieux rétablit à chaque époque la fortune chancelante de la place qui, parce qu'elle fut toujours très riche, ne cessa jamais d'être assaillie. L'épigraphie désignant le thaumaturge se réduit à deux lettres, ΔΜ très nettement gravées, abréviation insolite mais ici nettement intentionnelle de [Ἰὸ ἀ(γ)ιος] Δ(η)μ(ήτριος). L'empereur, lui, est également nommé, mais la frappe est en ce point si défectueuse que rien de certain ne subsisterait, n'était le revers qui permet de restituer sûrement: Ἰωάννης ὁ δεσπότης. Le prince debout, de face, porte la couronne à pendeloques ainsi que les parements impé-

riaux et tient dans la gauche ramenée par devant la traditionnelle akakia. La droite devait saisir le sceptre qui n'a que peu ou point marqué.

Le revers présente sur huit lignes la signature solennelle des empereurs libellée selon la meilleure tradition de Byzance. On lit en effet d'un tracé quelque peu irrégulier mais ferme:

† ICΘ.	† Ἰω(άννης) ἑ[ν]
ΧΡΙCΤΩΤΟ	Χριστῷ τῷ
ΘΕΩΠΙCΤΟCΡ	Θεῷ πιστῷ β-
ΑCΙΑΕΥCΚΑΙΑΥ	ασιλεὺς καὶ αὐ-
ΤΟΚΡΑΤΟΡΡΩ	τοκράτορ Ἰω-
ΜΕΩΝΚΟΜΝΗ	μέων Κομνη-
ΝΟCΟΔΟΥΚ	νὸς ὁ Δούκ-
ΑC	ας

† Ἰωάννης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστῷ βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ἰω-
μ(αί)ων Κομνηνὸς ὁ Δούκας.

Il est à noter toutefois que ce libellé, réservé aux chrysobulles, se rencontre ici, sous cette forme authentique, pour la première fois sur les sceaux. Certes l'époque des Paléologues présente des cas approchants, mais la retouche en enfla ou en retrécit partout le formulaire. Cette innovation, qui peut au reste remonter au père, Théodore Ducas, est à la mesure des ambitions du petit dynaste rival du collègue nicéen. Elle affirme ce que les armes d'un empire minuscule n'était plus en état de faire valoir, la prétention de représenter envers et contre tout, jusque dans la plus mauvaise fortune, la tradition des basileis de Constantinople. Et c'est là de plus, le premier trait qui distingue ce sceau impérial de ceux de l'homonyme et contemporain Jean III Batatzès. Ces derniers⁵⁾, d'une exécution au reste passablement grossière, sont au type strict de majesté et portent cette simple légende: Ἰωάννης δεσπότης ὁ Δούκας, le tout en reproduction fidèle des modèles monétaires.

Toutefois le critère essentiel est dans l'air d'extrême jeunesse que présente la physionomie du prince thessalonicien. La figure est

5) Deux exemplaires de présentation différente nous sont présentement connus, l'un qui doit être aujourd'hui au Musée de l'Ermitage avec la collection sigillographique de l'ancien Institut archéologique russe de Constantinople (édité dans N.—A. PANCENKO, *Katalog molynodovolov*, Sofia 49 n. 125, pl. VII 1 en reproduction photographique) et l'autre qui fait partie de la série byzantine des Musées vaticans. (inédit).

en effet imberbe, telle qu'elle ne peut convenir qu'à un jeune homme. Or les rares données historiques⁶⁾ qui nous ont été transmises sur le personnage corroborent ce diagnostic. En les combinant on en vient à cette conclusion que Jean Comnène Ducas avait à peine dix sept ans lorsqu'il succéda à son oncle, et cette circonstance explique, à elle seule, pourquoi Théodore, que son infirmité empêchait de régner, put se réserver l'exercice effectif du pouvoir durant la minorité de son fils. A sa mort, survenue prématurément en 1244, le jeune souverain devait avoir, mais de peu, dépassé la vingtaine⁷⁾. Il s'ensuit qu'on ne peut admettre l'hypothèse, vérifiable en d'autres cas, d'un vieillissement de l'effigie impériale. Au cours de règnes plus longs, les séries monétaires représentent l'empereur à différents âges, avec le charme de la jeunesse, la puissance de la virilité ou les signes de la vieillesse. Cette gradation typologique est donc exclue du médaillier de Jean Ducas et c'est en se souvenant de ce fait que l'on doit procéder au repérage des monnaies susceptibles de lui avoir appartenues. Mais en voici d'abord une couple d'inédits où se retrouve sans conteste le signalement précité.

2. Monnaies inédites de Jean Comnène Ducas.

M. Bertelè, à qui je dois toute ma gratitude pour m'avoir autorisé à les étudier et à les publier, possède, dans son ample collection d'inédits, deux scyphates de cuivre légèrement mais passablement gravés. Voici la description sommaire que m'en a transmise l'obligeant collectionneur.

N. 1. Fragment de pièce brisée verticalement. La composition était originairement à deux personnages de face, en pied, tenant entre eux une croix inscrite dans un cercle et fixée au bout d'une longue hampe comme il s'en rencontre sur maintes espèces de Thessalonique. L'effigie subsistant sur la partie conservée du métal est précisément celle du prince, la taille enserrée dans le loros dont les dessins à lo-

6) L'essentiel de ce que nous savons sur le personnage est dû à Georges Acropolite, *op. cit.*, nn. 38, 40, 42, éd. Heisenberg 61, 65, 70, 71.

7) Toutefois s'il fallait adopter le point de vue de Ducange qui donne au jeune prince les deux enfants que Georges Acropolite fait naître d'un Jean Ducas (cf. DUCANGE, *Familiae augustae byzantinae*, éd. Venet. 207), le souverain de Thessalonique serait mort plus âgé. En effet d'après le calcul très judicieux que me communique M. Bertelè, le premier à s'être enquis de cette difficulté, le personnage, père de famille, aurait dû avoir au bas mot 32 ans en 1244. La difficulté demande examen et j'espère la lever dans une note spéciale.

sanges sertis de perles, sont identiques à ceux du sceau et de la monnaie suivante. La tête est coiffée d'une couronne plate à un seul rang de perles d'où tombent de chaque côté les traditionnelles pendeloques. La main droite serre le sachet symbolique ou akakia, tandis que la gauche saisit la hampe. Il ne reste de la légende circulaire que le début: ΙΩ Λ: Ἰωάννης ὁ δεσπότης]. Au revers, saint Démétrius, de face, assis et tenant un glaive sur les genoux, autre marque des ateliers saloniens. Photo du droit ci-contre pl. III n. 7.

N. 2. Pièce ébréchée sur le côté gauche et aplatie sur la droite. Le motif iconographique est intact et comprend également deux figurants à mi-corps de face, tenant entre eux une longue croix à deux traverses. A gauche, l'empereur, orné des mêmes habits d'apparat et des mêmes attributs que sur la pièce précédente, a la main droite libre ramenée devant la poitrine et désignant la croix que tient de l'autre côté saint Théodore légèrement tourné vers lui, la poitrine bardée d'une cuirasse, recouvrant une cotte de mailles. La substitution de ce saint militaire à saint Démétrius peut sembler étrange. En fait, l'iconographie monétaire a toujours été libérale et n'a jamais restreint son choix de motifs au seul patron du lieu. Les saints militaires Georges, Démétrius et Théodore ont, à toutes les époques, partagé leurs faveurs. Une double épigraphe circulaire marque l'identité des deux figurants. A gauche: Ἰωάννης ὁ δεσπότης et à droite: ΑΠΙΟΘΕΟ...: [Ο] ἄγιος Θεόδωρος]. Photo du droit ci-contre pl. III n. 9.

3. *Le dossier de Jean Comnène Ducas,*

Les éditeurs qui ont envisagé l'attribution à Jean Ducas de monnaies déterminées ont été d'une extrême prudence, en sorte que son médaillier se présente comme l'un des moins encombrés. La difficulté qu'ils avaient à surmonter était, ici, tout spécialement l'homonymie, la signature: Ἰωάννης ὁ δεσπότης gravée sur le métal, pouvant éventuellement avoir appartenu aux princes suivants: Jean II Comnène, empereur de Byzance, (1118—1143), Jean III Batatzès empereur de Nicée (1222—1254), Jean Ange Comnène despote de la Grande Valachie ou de Thessalie (1271—1296) et notre Jean Comnène Ducas empereur de Thessalonique (1232—1244). Si l'on peut à coup sûr écarter le premier de ces princes en presque tous les cas, les deux autres concurrents restent presque toujours en ligne avec des chances égales. Il n'est dès lors pas surprenant que l'on ait glissé, sur simple

juger, sous le nom de l'un ou de l'autre des espèces à lui absolument étrangères.

Certes il est des pièces d'une provenance indiscutable, tels ces bronzes⁸⁾ de Manuel Comnène Ducas (1230—1232) étiquetés: *πῶλις Θεσσαλονίκης*. En d'autre cas, la figuration simultanée sur plusieurs flans des mêmes signes ou indices monétaires autorisent à fonder des conclusions. Ainsi sur un bronze⁹⁾ du despote Théodore la présence d'un château, symbole de ville et du type iconographique de saint Démétrius, ne saurait laisser place au doute. En revanche, on notera que la seule effigie du saint, bien qu'éminemment salonicienne, ne saurait créer une égale certitude, car elle paraît¹⁰⁾, dans les séries de Constantinople, spécialement dans celles de Manuel Ier Comnène, puis à Nicée sur celles de Jean III Batatzès. Ce martyr doit cette fortune multiple au culte universel dont il fut toujours l'objet en Orient, alors que la seule présence sur le métal de certains de ses émules, tels saint Tryphon et saint Eugène, à notoriété très restreinte, permet d'emblée d'identifier l'atelier. L'étroite similitude des types, là où l'on dispose d'authentiques points de comparaison, telles particularités d'épigraphie spécifiques d'une époque ou d'un règne—c'est ainsi que les lettres A et Δ sont, grâce à l'hapex qu'elles portent à leur sommet, particulières aux graveurs macédoniens¹¹⁾ — peuvent guider le classement des pièces anonymes, mais non le fonder en certitude.

Le règne¹²⁾, il est vrai plutôt nominal, de Jean Comnène Ducas, fut l'un des plus décisifs de ceux qui se succédèrent à Thessalonique. Or en comptant même les pièces qui lui ont été arbitrairement assignées, l'état de son médaillier, tel que les catalogues l'ont reconstitué, ne répond pas à cet avantage. Est-ce un caprice du sort qui dérobe à notre curiosité ce qu'il prodiguera demain abondamment aux collectionneurs? A cela rien d'impossible. Faut-il incriminer la so-

8) Cf. H. GOODACRE, *A handbook of the byzantine empire*, III 1933, 305 et J. SABATIER, *Description générale des monnaies byzantines*, II 1930, pl. lxxvi nn. 11 et 12. Facsimile ci-dessous pl. III n. 1.

9) Cf. MATTINGLY, *A find of thirteenth-century coins at Arta in Epirus* dans *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal numismatic Society*, Fifth series, nos 9, 10, Paris 1923, 40. cf. H. GOODACRE, op. cit., 303 n. 6. Reproduit ci-dessous pl. III n. 4.

10) Voir un court tableau de l'emploi de cette effigie en numismatique dans GOODACRE, op. cit., 359.

11) Cf. GOODACRE, op. cit., 302.

12) Une histoire du royaume latin et de l'empire grec de Thessalonique manque encore. Voir l'aperçu général de O. TAFRALI *Thessalonique des origines au XIVe siècle*, Paris, 1919, 222—227; voir encore A. MILIARAKIS, *Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας*, Athènes 1895.

bricité des officines saloniennes? Apparemment non, car le seul règne de son oncle Manuel, a fourni au plus récent recueil¹³⁾ sept bonnes variétés. D'autre part, en me référant aux matériaux inédits entre les mains de MM. Bertelè et Longuet, je suis, pour ma part, convaincu que l'incohérence et la fantaisie furent, dans une grande partie, surtout pour les espèces anonymes, la règle des graveurs. L'explication de la susdite réserve est donc ailleurs, peut-être dans la situation politique complexe de l'époque.

Quand Théodore Comnène, le père de notre prince, eut été relâché par les Bulgares (1240), son premier soin fut de déposséder son frère mis à sa place par les notables. Toutefois comme en captivité il avait perdu la vue du fait de ses bourreaux et se trouvait ainsi inapte à régner, la restauration se fit en faveur de son fils Jean, alors un tout jeune homme. Mais il va sans dire qu'en cédant la couronne l'ex-souverain gardait la main aux affaires. C'est le cas de remarquer que s'il ne régnait pas, il gouvernait¹⁴⁾. Dans ces conditions, tout en concédant que les nouvelles émissions monétaires fussent toutes à l'effigie du jeune prince, on peut admettre que la fréquence de celles-ci fut réduite pour deux motifs: le maintien dans la circulation des séries assez nombreuses de Théodore et de Manuel et la saturation qui s'ensuivit sur le marché. La place de Thessalonique, aussi commerçante qu'elle fut, n'avait pas une monnaie d'un assez bon aloi pour rayonner loin de ses comptoirs. Il se pourrait donc que les besoins étant facilement couverts on ait limité les émissions courantes au minimum, émissions qui semblent de fait avoir été de plus en plus rares, car aucune trace n'en a été, à ce jour, retrouvée sous le règne suivant (1244—1246), bien qu'ici, vu le nom tout à fait exceptionnel du prince régnant (Démétrius), toute confusion eut été impossible.

D'un premier coup d'oeil jeté sur le médaillier de Jean Comnène Ducas deux faits ressortent nettement: l'incertitude dont souffrent toutes les attributions à lui faites et le contraste que présentent entre elles ses diverses effigies sur les espèces à lui assignées. En premier lieu, il n'est de fait dans les catalogues établis aucune monnaie qui puisse être et qui ait été sans réserve assignée au dynaste salonicien. Il est en effet arrivé à son père Théodore de faire porter

13) Cf. H. GOODACRE, *op. cit.*, III 304, 305.

14) Georges Acropolite définit exactement le rôle qui revint au père et au fils sous le nouveau régime: Βασιλεὺς ὀνομάζεσθαι οὐκ ἐθέλων διὰ τὰ τῶν ὀφθαλμῶν πάθος, τὸν δὲ υἱὸν αὐτοῦ Ἰωάννην βασιλεῖα ἀνέμασε καὶ ἐρωτοῖς παῖσι τοὺς πόδας ἐκείνου ὑπέθηκε καὶ τοιοῦτοις γράμμασιν ὑπογράφει διαύριαν, αὐτὸν τε διαπεῖν τὰ κοινὰ καὶ διαξάγειν τὰ τοῦ υἱοῦ. Cf. G. ACROPOLITE, *Χρονικὴ συγγραφή*, n. 38, ed. Heisenberg 61.

sur une¹⁵⁾ au moins de ses émissions sa signature complète: Θεόδωρος δεσπότης Κομνηνός ὁ Δούκας par quoi ce prince se distingue facilement des deux Lascaris Théodore I-er et II. Pour Jean, dans l'état actuel de la découverte, deux mots seulement, toujours les mêmes, le désignent: Ἰωάννης ὁ δεσπότης, qui peuvent fort bien s'entendre à tout le moins de Jean III Batatzès, car, ainsi qu'on l'a noté, la présence de saint Démétrius sur plusieurs exemplaires n'a rien de décisif, d'autant que l'empereur nicéen semble¹⁶⁾ bien avoir monnayé au type de Thessalonique, après la réunion de la ville à son empire (1246). Le seul élément de discrimination doit, dans ces conditions, être demandé à l'iconographie, car, sans jamais atteindre à l'exactitude d'un portrait, les effigies monétaires présentent souvent des caractéristiques qui ont valeur de vrais signalements.

C'est, entre tous, le lieu de rechercher si les effigies de Jean Comnène Ducas n'offrent aucun trait assez accusé pour permettre de les reconnaître d'emblée. Les auteurs de catalogues ne se sont pas posé la question cependant primordiale et sont dès lors restés dans leur attribution d'une compréhensible hésitation. Manquant par suite de critère certain, ils ont composé le dossier de ce prince à coup d'attributions dont plusieurs peuvent paraître hautement probables, dont aucune ne peut être tenue pour absolument certaine.

Or en comparant entre elles les reproductions des pièces mises sous le nom de Jean despote on est dès le premier abord frappé par la très grande diversité de l'effigie impériale. Ici une figure lourde de soldat autoritaire¹⁷⁾, là des traits affinés d'homme mûr¹⁸⁾ au visage dûment barbu ou d'adolescent¹⁹⁾ au visage éclairé ou de vieillard²⁰⁾ fatigué par les ans. Ces états divers représenteraient-ils divers moments d'un seul et même règne. L'explication, valable en d'autres cas, ne trouve ici aucune justification.

Il y a d'abord dans la collection une pièce²¹⁾ que la qualité de

15) Cf. H. GOODACRE, *op. cit.* III 303 n. 4.

16) MATTINGLY *op. et loc. cit.*, 37, 38, 43 et GOODACRE, *op. cit.*, III 313.

17) Cf. J. SABBATHIER, *Description générale des monnaies byzantines*, II, Leipzig 1930 pl. lxvii n. 3. Cf. pl. III n. 5.

18) *Ibid.*, n. 1.

19) *Ibid.*, n. 3. Cf. pl. III n. 12.

20) Reproduction photographique ci-contre pl. III nn. 2, 6, due à l'obligeance inlassable de M. Bertelé à qui ce travail doit de voir le jour, car les monnaies inédites décrites et publiées ci-dessous sont sa propriété et c'est avec le plus grand désintéressement qu'une fois encore il a mis ses trésors à ma disposition. Le lecteur lui exprimera avec moi sa plus sincère reconnaissance.

21) C'est la pièce signalée ci-dessus sous le n. 2 et reproduite ci-contre pl. III n. 8.

son métal rend étrangère au monnayage salonicien. Elle est en effet en or quand il n'y a pas trace que les ateliers locaux aient émis le moindre solidus. La raison de cette abstention est-elle dans l'impossibilité de combattre l'hyperpère byzantin²²⁾ sur le point cependant de perdre sa valeur de monnaie-étalon ou le tout puissant ducat vénitien qui avait régenté la place sous les princes lombards comme il continuait à le faire, en vertu d'une convention formelle, sur toute l'étendue de l'empire latin de Constantinople? Y eut-il manque du précieux métal? N'importe. On hésitera, jusqu'à preuve évidente du contraire, à mettre au compte des souverains de Thessalonique autre chose que de l'argent et du billon. Au reste, dans le cas du nomisma en question, si le thème iconographique est, pour une part, absolument identique à celui que nous décrivons ci-dessus, le traitement et certains accessoires sont d'une autre époque, celle de Jean II Comnène à qui la pièce appartient sans aucun doute. C'est également à ce prince que Wroth a restitué un petit bronze²³⁾ portant au revers l'effigie de saint Démétrius. Mais il est vraiment téméraire, quand on veut baser son jugement sur une raison de style et de fabrication, de se prononcer sur vue d'un simple dessin toujours trompeur. Aussi y a-t-il ici lieu de se réserver, certains détails militant pour et contre l'ancienne attribution. L'examen de l'original ou de sa reproduction photographique sera concluant grâce aux inédits d'appartenance incontestable que ce travail fait connaître.

L'unanimité s'est faite au contraire pour attribuer à notre souverain un bronze d'assez fort module portant au revers l'image de saint Michel. Malheureusement, ici encore, le facsimilé ne saurait faire autorité car si la figure présente²⁴⁾ un incontestable air de jeunesse où nous avons reconnu la note distinctive de cette physionomie impériale, le développement de la barbe et le traitement du motif iconographique ne laissent pas de suggérer un fort doute sur la justesse de cette attribution.

Même incertitude devant les cinq pièces adjugées à notre souverain par le catalogue de Photiadès Pacha²⁵⁾. Rien, ni reproductions

22) Sur le rôle joué au XIIIe siècle en particulier par l'hyperpère dans le commerce méditerranéen voir J. BRATIANU, *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris 1935, 221 suiv. 229 suiv.

23) WROTH, *Catalogue of the coins of Vandals, Ostrogoths and Lombards* 200.

24) Facsimilé dans SABATIER, *op. cit.*, II pl. lxvii n. 2; WROTH, *op. cit.*, 200 et GOODACRE, *op. cit.* III 306 n. 1. Reproduit ci-contre pl. III n. 12.

25) Cf. Collection Photiadès Pacha, Paris 1890, nn. 642—646. La petite collection comprend des doubles. Aucune de ces pièces n'est reproduite.

ni descriptions, ne permet de s'en faire une idée même approximative. Certes il n'est pas exclu que l'une ou l'autre de ces monnaies, principalement celle qui porte au revers l'effigie de saint Démétrius, ait appartenu au prince dont nous nous occupons. Ce n'est là qu'une de ces possibilités, bonnes à signaler mais dont une saine érudition ne saurait se nourrir.

Dans mon étude sur le gant à Byzance²⁶⁾ j'ai attribué à Jean Ducas une série assez nombreuse de pièces porteuses de ce symbole²⁷⁾. Il me faut aujourd'hui sur preuve certaine lui en retirer la paternité. Ce curieux ensemble appartient sans conteste à un autre. La physiologie est en effet d'une personne beaucoup plus agée que le prince de vingt ans à qui nous avons affaire. En outre il est une particularité iconographique qui autorise une attribution presque certaine. Les effigies de Jean III Batatzès, telles qu'elles apparaissent sur les monnaies, présentent une figure encadrée d'une forte barbe qui et en ceci git le signallement-se divise sous le menton en deux touffes pendantes. Or c'est très exactement ce que l'on observe sur notre pièce²⁸⁾ à cette différence près que les traits sont en l'espèce beaucoup plus accusés que partout ailleurs.

Une seule monnaie²⁹⁾ peut être adjugée, dans l'état actuel de notre documentation, à Jean Comnène Ducas avec quelque certitude, un scyphate trouvé à Arta d'Épire. L'hésitation marquée sur ce point par l'éditeur n'est plus permise, car, en dépit de l'imprécision du dessin, imprécision au reste très occasionnelle, le portrait qu'elle présente du prince est pour la jeunesse du visage et les attributs impériaux la réplique fidèle de ses portraits authentiques.

* * *

En rigueur d'enquête on ne peut donc assigner au despote salonicien que trois monnaies et un sceau. C'est peu en regard de ce qui lui avait été attribué, mais c'est largement assez pour décider à l'avenir si telle espèce peut ou non lui appartenir.

V. LAURENT

26) Cronica Numismatică și arheologică, București, nn. 113—114, fig. 6 (facsimilé). Photographie due à M. Bertelè ci-contre pl. III n. 2, 6.

27) C'était du moins alors mon avis, M. Bertelè, qui à eu l'extrême amabilité de me soumettre une documentation inédite où le symbole figuré est certainement une aile et non un gant, me fait présentement douter de la justesse de ma démonstration. Ma conviction n'est toutefois pas encore faite et je me propose de reconsidérer le problème dans une étude sur l'aile, emblème monétaire dans la tradition byzantine.

28) Photos ci-contre pl. III n. 2, 6.

29) Cf. MATTINGLY, *op. et loc. cit.*, 35.

MONETELE ARHAICE DIN OLBIA

INTRODUCERE.

Orașul antic Olbia, situat la gura Bugului, a fost una dintre cele mai vechi și mai importante colonii grecești de pe țărmul nordic al Mării Negre. Ruinele lui și întreagă regiunea înconjurătoare sunt astăzi în stăpânirea noastră. Este prin urmare datorită istoricilor, arheologilor și numismaților români să lămurească publicul nostru cult asupra trecutului acestui oraș, asupra rolului economic și cultural ce l-a avut în antichitate și să comunice rezultatele cercetărilor și studiilor ce s-au făcut până acum asupra monumentelor de tot felul descoperite acolo. O publicație completă, cuprinzând studii temeinice despre aceste monumente, este astăzi absolut necesară, mai ales că ea ar completa și cunoștințele despre antichitățile din celelalte colonii grecești de pe coasta românească a Mării Negre.

Olbia a fost întemeiată pe la 645 în. d. Cr. de către coloniști din Milet, în punctul unde fluviul Bug, anticul Hypanis, se varsă în mare. Ea a luat de timpuriu un avânt comercial, din cauză că era foarte aproape și de gura Niprului, anticul Borysthenes, astfel că întreg traficul din văile celor două mari artere fluviale se scurgea în mare prin intermediul acestui oraș.

De altfel încă din vremuri foarte vechi se formase la gurile acestor fluvii un lac comun, acoperit, ca și astăzi, de grinduri cu arbori și stuf, pe care-l amintește atât Herodot, cât și alți scriitori din antichitate. Acest lac înlesnea foarte mult comunicația pe apă între cele două guri fluviale și le apropia atât de mult, încât unii geografi i-au dat Olbiei numele de Borysthenes¹⁾.

Desvoltarea comercială a Olbiei a avut de urmare și o activitate monetară intensă. Ca și în celelalte colonii grecești din Pontul Euxin această activitate monetară cuprinde două epoci cu totul deosebite.

Prima este epoca autonomă, când orașul având o administrație

Comunicare făcută la Societatea Numismatică Română, ședința din 5 Februarie 1942.

1) Pentru istoria Olbiei și săpăturile întreprinse acolo cf. mai ales Diehl (Erich) în Pauly-Wissowa-Kroll *Realencyclopädie* (vol. XVII 1937); Cf. și Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge 1913 p. 451 urm.; Ouvarov, *Recherches sur les antiquités de la Russie méridionale et des côtes de la Mer Noire*, Paris 1855 p. 37 urm.; B. de Köhne, *Musée du feu le Prince Kotchoubey*, St. Petersburg 1856, vol. I. Lucrările în limba rusă nu le-am putut consulta decât în număr redus.

proprie, a putut să-și exercite în toată libertatea dreptul monetar, chiar dacă uneori a trebuit să recunoască, mai mult sau mai puțin, autoritatea regilor barbari, sciți sau geți, din vecinătate. Epoca aceasta începe odată cu înființarea monetăriei, pe la 300 în. d. Cr.²⁾ și durează până la cucerirea și dărâmarea orașului de oștile regelui dac Burebista, pe la 50 în. d. Cr. În tot acest timp s'au bătut aici monete de aur, de argint și de bronz.

A doua este epoca romană imperială, când orașul fiind anexat la imperiu, dreptul său monetar a fost restrâns numai la emiterea pieselor de bronz cu efigia imperială; restricție ce s'a aplicat și altor orașe de pe coasta Mării Negre și din provinciile imperiului.

Nu se poate preciza cu deplină exactitate data anexării Olbiei la imperiul roman, nici anul când monetăria ei a reînceput să funcționeze. Este foarte probabil, că a trebuit să treacă un timp mai îndelungat, până când orașul s'a refăcut, măcar în parte, iar monetăria n'a putut să funcționeze din nou, decât după ce el va fi ajuns la un grad mai mare de prosperitate.

Puținele informații ce le avem despre această epocă din istoria Olbiei ne lasă să înțelegem, că în domnia împăratului Hadrian orașul luase o dezvoltare mai mare, dar cu toate acestea primele monete imperiale bătute aici sunt abia din domnia lui Septimiu Sever (193—211 d. Cr.). Deci în cursul acestei domnii va fi reînceput să funcționeze monetăria³⁾.

Cu toate acestea se crede, că o seamă de monete de bronz de o execuție inferioară, barbară, s'ar fi bătut încă în prima epocă a dominației romane, când orașul abia începuse să se refacă⁴⁾. Părerea aceasta însă nu se bazează pe argumente destul de temeinice și este în contradicție cu modul cum a evoluat orașul în epoca romană.

În schimb ni-s'au păstrat din Olbia câteva serii de monete de bronz *turnate* și cu caracter arhaic, cari formează o categorie cu totul deosebită atât în monetăria acestui oraș, cât și în monetăria greacă antică în general.

Unele dintre ele ajung la dimensiuni și greutate neobișnuite — până la 73 mm. în diametru și până la 127 gr. în greutate — consti-

2) Babelon (Ernest), *Traité des monnaies grecques et romaines*, II, 4 col. 1021.

3) Săpăturile arheologice au dovedit, că s'a refăcut numai partea de sud a orașului, restul a rămas și mai departe în ruină. Sub Hadrian s'a adus în Olbia o garnizoană romană; tot atunci orașul a ajuns la oarecare înflorire. Dar nu s'au găsit până acum monete din timpul lui bătute în Olbia, ci primele sunt dela Septimiu Sever. (Diehl, *l. c.*)

4) Zograph (N.) la Diehl, *l. c.*

tuind astfel adevărate curiozități monetare. Altele de dimensiuni și greutate mai reduse, dar având tipuri și legende asemănătoare cu ale celor mari, par a fi fost piese divizionare.

Monetele cele mari din aceste serii întrec în mărime și greutate orice alte monete antice grecești, chiar și bronzurile mari ale Ptolemeilor din Egipt sau piesele emise de Cartaginezi. Numai în monetăria romană republicană se întâlnesc piese de bronz de proporții similare; ele sunt așași grei (*aesgrave*) emiși în cursul veacului al IV-lea și al III-lea în. d. Cr.

Dar de sigur nu poate exista nici o relație între aceste monete romane și cele din Olbia, căci de o parte nu se cunosc nici un fel de legături între aceste două orașe înainte de întemeierea imperiului roman, de altă parte nu s'a găsit până acum nici un *aes grave* roman în ruinele Olbiei sau în împrejurimi.

Trebuie prin urmare să considerăm aceste serii de monete ca produse originale ale monetăriei din Olbia, care într'o anumită epocă a emis un întreg sistem de monete de bronz turnate, de mărimi și greutate diferite și cu tipuri asemănătoare, piese cari au servit atunci ca mijloace de schimb în transacțiile dintre orășeni, sau dintre aceștia și locuitorii din împrejurimi.

Rămâne însă de stabilit, pe baza cercetărilor întreprinse de numismați și arheologi, dacă aceste monete turnate datează dintr'o epocă anterioară emisiunii monetelor *bătute*, ori s'au emis mai târziu în vre'o epocă de criză financiară sau politică.

În al doilea rând, urmează să se determine, câte serii de monete de acest fel s'au emis și ce raporturi de valoare existau între piesele de diferite mărimi din fiecare serie.

În sfârșit dacă tipurile acestor monete au vre'o legătură cu cele ale monetelor *bătute*.

INDICAȚIUNI BIBLIOGRAFICE.

Bronzurile turnate din Olbia au început să fie studiate și publicate abia în primele decenii ale veacului al XIX-lea. De altfel însăș așezarea orașului antic nu a fost identificată decât puțin înainte de anul 1800, când s'a dovedit că impozantele ruini din satul Porutino (citește Parutino), situat între orașele Oceacov și Nicolaev, sunt într'adevăr ale Olbiei.

Numismatul rus H. Koehler a fost cel dintâi, care a publicat

două piese mari de acestea într'un memoriu prezentat Academiei de Științe din Petersburg în anul 1805⁵⁾.

Câțiva ani în urmă cunoscutul abate Domenico Sestini a descris alte patru monete mari de acest fel în importanta sa publicație *Lettere e dissertationi numismatiche*, Florența 1818. Puțin timp după el numismatul și arheologul rus V. de Blaremburg a publicat și el câteva exemplare în lucrarea sa *Choir de médailles antiques d'Olbiopolis ou Olbia*, Paris 1822.

Vestitul numismat francez F. E. Mionnet, autorul celui mai bogat catalog al monetelor antice grecești: *Description des médailles antiques grecques et romaines*, Paris 1806—1812 (în 6 volume), a utilizat în suplimentul acestui catalog (9 volume) lucrările de mai sus și a dat astfel o descriere completă a tuturor monetelor de bronz turnate din Olbia, cunoscute până atunci. (Vol. II 1822 p. 12—13).

În anul 1849 contele Alexis Uvarov a făcut din însărcinarea Societății imperiale de arheologie din Petersburg primele cercetări serioase și săpături științifice în ruinele Olbiei și în regiunea înconjurătoare numită Sto Mohil (O sută de movile). Despre aceste cercetări a publicat apoi un studiu foarte interesant și erudit, mai întâi în limba rusă (1851) și apoi în cea franceză: *Recherches sur les antiquités de la Russie méridionale et des côtes de la Mer Noire*, Paris 1855, însoțit de un splendid album cu reproduceri de așezări și monumente antice. În această valoroasă publicație sunt descrise și reproduse și monetele Olbiei, iar între ele găsim și un număr însemnat de piese de bronz turnate. Autorul dă un tablou complet al tuturor monetelor de acest fel cunoscute la data apariției lucrării⁶⁾.

Un an în urmă conservatorul Muzeului Ermitagiului, B. de Köhne publicând catalogul colecției prințului Vasile Cociubei din Odesa — *Musée du feu le Prince Basile Kotchubey*, St. Petersburg 1856 — care cuprinde istoricul și descrierea monetelor din toate orașele grecești de pe țărmul nordic al Mării Negre, se ocupă și de monetele turnate din Olbia, dar fără să le reproducă.

Dintre numismații ruși moderni monetele acestea au fost studiate mai ales de P. Buraciov în al său *Catolog general al monetelor aparținând coloniilor grecești, cari se aflau în antichitate pe coasta de nord a Mării Negre în cuprinsul Rusiei de sud de astăzi*, Odesa 1884 (în rusește).

5) *Nova acta Academiae scient. Petropolitanae*, vol. XIV, 1805.

6) Pag. 99 urm.

Între timp Academia de Științe din Berlin a luat inițiativa de a publica sub conducerea lui F. Immhof-Blumer un *corpus* al monetelor emise de orașele grecești de pe țărmul apusean (stâng) și nordic al Mării Negre, cu titlul *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*. În primul volum al acestei lucrări, care a fost redactat de Behrendt Pick și Kurt Regling, urmau să se publice atât monetele orașelor antice grecești de pe țărmul „stâng” al mării, cât și cele din Tyras și Olbia. Dar în partea I-a a acestui volum, apărută în 1898, nu s’au publicat și monetele din aceste două orașe, ci numai tablele cu reproduceri de monete (tab. VIII—XII), rămânând ca textul să apară în partea 2-a a volumului.

De altfel la 1904 Academia a decis, ca redactarea textului pentru monetele acestor două orașe să fie încredințată marelui duce rus Alexis Michailovici, considerat atunci ca cel mai competent specialist în acest domeniu și care poseda cea mai bogată colecție de monete din aceste orașe⁷⁾.

Dar marele duce a întârziat prea mult cu redactarea textului și înainte de a termina lucrarea a fost surprins de izbucnirea războiului mondial (1914). De altă parte căderea regimului țarist și stabilirea celui bolșevic în 1917 l-au obligat să părăsească Rusia și să se refugieze în Franța, unde a reușit să-și transpoarte și colecția de monete. Cu toate acestea situația sa a devenit tot mai precară și în 1922 a fost nevoit să-și vândă colecția, care a fost achiziționată parțial de Cabinetul de Medalii din Paris, parțial de câțiva colecționari particulari⁸⁾. Monetele din Tyras și din Olbia, ca și cele din regatul Pontului au fost cumpărate în cea mai mare parte de învățatul nostru numismat M. C. Sutz, care le-a dăruit apoi Cabinetului Numismatic al Academiei Române⁹⁾. Câteva piese turnate din Olbia le-a cedat d-ului G. Severeanu din București pentru colecția sa.

Încă înainte de războiul mondial au început săpături sistematice mai întinse în așezarea antică dela Porutino și în regiunea celor o sută de movile. Ele au fost conduse de arheologul rus B. Pharmakowski, care le-a continuat și după războiu până la moartea sa în 1928¹⁰⁾.

Monetele descoperite cu prilejul acestor săpături au fost publicate

7) Pick u. Regling, *Die antiken Münzen Nord Griechenlands*, I. 2 *Dacien u. Moesien* p. 918.

8) Cele mai bune piese s’au vândut la Geneva în 1922 de casa Naville et Co.

9) S’au publicat de mine în *Creșterea colecțiilor Academiei Române. Cabinetul Numismatic* XLIV—XLVII (1938).

10) Istoria Olbiei pe baza săpăturilor sale a publicat-o în *Brockhaus-Efron*, Dicționar enciclop. ediția rusească.

în cea mai mare parte în *Izvestia* Comisiunii Arheologice din Petrograd și în *Sbornic*-ul numismatic de acolo. Studiul cel mai complet asupra pieselor turnate l-a publicat V. Golubtzov în *Izvestia* din 1914, însoțit de numeroase reproduceri¹¹).

Dintre savanții apuseni mai noi s'a ocupat cu aceste monete în mod special Ellis H. Minns în importanta sa lucrare *Scythians and Greeks*, Cambridge 1913, unde pe lângă descrierea diferitelor tipuri se dau și numeroase reproduceri¹²).

La noi monetele acestea curioase sunt puțin cunoscute, căci nici în așezările antice grecești de pe malul mării, nici în interiorul țării nu s'au găsit până acum decât prea puține exemplare. M. C. Sutzu poseda în colecția sa un exemplar foarte rău conservat și a cărui proveniență nu o cunoaștem. El a trecut în Cabinetul Numismatic al Academiei Române. V. Pârvan de asemenea a achiziționat un exemplar găsit la Mahmudia (vechea Salsovia) pentru Muzeul de Antichități din București și l-a publicat în revista *Dacia* (vol. II 1925 pag. 420—421). D-l Paul Nicorescu a cumpărat și d-sa un exemplar pentru Muzeul de Antichități din Iași, de proveniență din Oceacov, deci din apropierea Olbiei, și l-a publicat în aceeași revistă (vol. III—IV 1927—1932, p. 626—27). De curând d-sa a reușit să mai achiziționeze și alte exemplare pentru același muzeu. În sfârșit un tânăr și pasionat numismat, d. Luigi Gattorno a reușit și d-sa să achiziționeze patru exemplare de proveniență din Basarabia. Dacă la acestea adăugăm exemplarele amintite mai sus din colecția fostului mare duce Alexis Michailovici, trecute în Cabinetul Numismatic al Academiei Române și în colecția D-r Severeanu, cum și trei piese mici din Muzeul Băncii Naționale, cred că am menționat toate piesele de acest fel aflătoare actualmente în colecțiile din țara noastră.

N'am amintit mai sus decât publicațiile mai importante privitoare la monetele turnate din Olbia, cu excepția celor rusești din ultimii 15 ani, cari după cât știu, nu cuprind nimic nou în această privință.

De asemenea dintre cataloagele editate de casele cari fac comerț cu monete antice n'am putut avea la îndemână decât două în cari se cuprind și monete din Olbia: catalogul casei Adolf Hess Nachfolger

11) Mulțumesc și cu acest prilej d-lui Ilie Tabrea, secretarul general al Societății Numismatice Române și consilier la guvernământul Transnistriei, pentru bunăvoința ce a avut de a-mi procura dela Odesa fascicolul din *Izvestia*, cu studiul lui Golubtzov și de a-mi trimite și o traducere în limba română a acestui studiu.

12) Pag. 482 urm. și tab. II.

din Frankfurt a. M., anul 1912 și cel al casei Robert Ball Nachfolger din Berlin, anul 1931¹³).

În sfârșit piesele ce se păstrează în colecțiile publice și particulare din țările străine nu le-am putut cunoaște, de oarece în împrejurările actuale nu se pot obține nici mulaje, nici fotografii de pe ele.

De altfel studiul de față nu are de scop să dea un catalog al acestor monete, ci numai să le prezinte publicului românesc, însoțite de lămuririle necesare pentru înțelegerea tipurilor lor, a epocii în care s'au emis și au circulat, cum și a rolului ce l-au avut ca mijloace de schimb.

TIPURILE MONETARE ȘI INTERPRETAREA LOR.

Primii numismați și arheologi, cari s'au ocupat cu monetele turnate din Olbia le-au considerat jetoane antice — *tesserae* — pentru motivul că piesele cele mai vechi nu au indicat numele orașului, ci numai un nume de magistrat — APIX — care mai figurează și pe niște peștișori antici de bronz ce s'au găsit în ruinele orașului¹⁴).

Alți cercetători impresionați de dimensiunile neobișnuit de mari ale unor exemplare dintre acestea, au crezut că sunt medalioane antice¹⁵).

Abia după ce abatele Sestini și apoi Mionnet le-au descris în lucrările lor numismatice s'au convins cu toții că sunt monete.

Dar atunci s'a ridicat altă problemă: din ce categorie de monete antice fac parte aceste piese turnate?

Unii numismați, în special ruși, au susținut că sunt drahme de bronz și subdiviziuni de drahme¹⁶). Alții le-au clasat ca oboli: trioboli, oboli și jumătăți de oboli¹⁷). Alții la rândul lor le-au considerat drept chalchi și jumătăți de chalchi¹⁸). În sfârșit contele Uvarov comparându-le cu monetele republicane romane turnate în bronz a dat pieselor mari numele de *as*, celorlalte de *triens* și *sextans*¹⁹). Numele de *as* s'a păstrat până astăzi pentru monetele mari.

13) Adolph Hess Nachfolger, *Antike Münzen*, Berlin 1912 p. 4 și tab. II 57, 61, 63, 68; R. Ball Nachfolger, *Versteigerung Katalog* VI, Berlin 1931, tab. 2 fig. 61 și tab. 3 fig. 62.

14) Koehler o. c. Despre acești peștișori v. mai ales Golubtzov, *Monetele Olbiei*, în *Izvestia Comisiunii imperiale arheologice din Petrograd*, vol. 51 p. 69—77.

15) Blaremborg o. c.

16) Koehne, o. c. p. 33.

17) Koehler, la Uvarov o. c. p. 100.

18) Uvarov o. c. p. 99 și 101.

19) *Ibidem*.

De altă parte numismații și arheologii au căutat să interpreteze tipurile acestor monete și au emis în acest scop tot felul de ipoteze. Aceste tipuri au fost puse în legătură cu mitologia, cu fenomene naturale, cu constelații cerești, cu anumite practice dela jocurile olimpice, dar fără să se ajungă la rezultate admise de toți.

De asemenea și cu privire la epoca în care au fost emise și au circulat aceste monete turnate părerile sunt variate, nici una neputând să satisfacă pe toți cercetătorii.

Față de aceste interpretări și opinii contradictorii este necesar să examinăm mai de aproape aceste monete curioase, să le grupăm pe serii și să le studiem separat, în lăuntrul fiecărei serii, tipurile, epoca emisiunii și valoarea lor ca mijloace de schimb.

Seria I: monetele cu tipul Medusei.

Pieseile cari au impresionat mai mult pe numismați și pe arheologi au fost cele ce reprezintă pe față capul Medusei (Gorgoneion) cu ochii holbați și limba scoasă, iar pe revers o acvilă de mare zburând cu aripile întinse și ținând în ghiare un delfin. În spațiile libere dintre aripile, capul și coada acvilei sunt risipite inițialele numelui de magistrat APIX; numele orașului lipsește. (Tab. IV 1—4).

Conform metodei uzitate în știința numismatică, de a se cerceta dacă nu există cumva legături sau asemănări între tipurile monetare din diferite orașe și țări, s'a putut constata că tipul Medusei se găsește pe staterii de argint din Eritreia, oraș din insula Euboea, cari au circulat în antichitate pe drumul comercial ce pleca din Olbia spre țărmurii Mării Baltice. S'a dedus prin urmare că a fost împrumutat dela aceștia²⁰).

Cât privește tipul de pe revers: acvila de mare ținând în ghiare un delfin, se găsește și el, adevărat sub altă formă, pe drahmele din Sinope, colonie greacă pe coasta sudică a Mării Negre; deci și acesta ar fi un tip imitat²¹).

Cu toate aceste asemănări, amândouă tipurile de pe monetele din Olbia prezintă anumite particularități, cari le imprimă un caracter de originalitate.

Este adevărat că reprezentarea Medusei, care prin natura ei trebuia să inspire groază, este conformă cu stilul arhaic: capul mare

20) Lenormant, *La monnaie dans l'antiquité* I p. 158.

21) *Ibidem*. Părerile acestea le admite și Golubitzov o. c. p. 84.

și diform, cărlionții lipiți pe frunte, ochii holbați, gura mare întredeschisă, cu dinți rari și puternici și cu limba scoasă, fața cu pomeții proeminenți și cu fălcile scobite ca să producă strâmbătura și rânjetul caracteristic.

Dar în amănunte găsim note originale: cărlionții de pe frunte și de pe tâmpile sunt formați din grupuri de câte 3—5 semicercuri mici concentrice; orbitele ochilor sunt ovale ascuțite, iar sprâncenile puternic arcuite se îmbină la baza nasului și se continuă apoi în jos cu linia acestuia; limba lată și exagerat de lungă iese printre dinții puternici și atârână de a lungul bărbiei, trecând uneori peste vârful acesteia.

Tot astfel acvila de mare de pe reversul monetelor noastre nu este reprezentată, ca de exemplu, în Sinope, lovind cu ciocul capul delfinului, ci zburând liniștită cu aripile întinse și cu capul drept înainte și ținând nepăsătoare în ghiare delfinul, care abia se observă sub aripa ei dreaptă. Nu este acvila lacomă, care caută să devoreze repede prada, ci pasărea vânătoare care-și duce prada departe spre a o mânca în liniște. De altfel această acvilă impresionează prin mărimea ei, căci acoperă întreg câmpul monetei, și prin atitudinea ei, căci zburând spre dreapta privitorul o vede din spate parcă depărtându-se.

În sfârșit modul cum sunt dispuse literile numelui de magistrat APIX, în spațiile libere dintre capul, aripile și coada acvilei, constituie de asemenea o notă originală a acestor monete.

Prin urmare chiar dacă s'ar fi inspirat dela monetele altor orașe, artiștii monetari din Olbia au știut să realizeze tipuri cu totul noi, a căror originalitate este evidentă.

Pieseile cu tipurile descrise mai sus sunt toate de format mare, având diametrul de 68—104 mm. și greutatea de 100—116 gr.

Dar în seria aceasta trebuie să clasăm și unele monete mai mici de aceiaș factură. Ele au pe față tot capul Medusei reprezentat la fel ca pe piesele mari, însă uneori fără să aibă limba scoasă²²⁾, iar pe revers un tip nou: o roată cu patru spițe și între acestea inițialele aceluiaș nume de magistrat APIX. (Tab. IV 5—6).

Dimensiunile lor sunt de cca 30 mm, iar greutatea de 16—17 gr.

Ținând seamă de identitatea reprezentărilor de pe fețele acestor două categorii de monete, de faptul că și cele mari și cele mici au fost emise de acelaș magistrat și de factura lor, avem tot dreptul să credem

22) În Cabinetul Numismatic al Academiei Române este un exemplar, rău conservat, pe care Medusa este cu limba scoasă; în Muzeul Băncii Naționale altul la fel, dar bine conservat.

că sunt contemporane și că piesele mici sunt divizionare ale celor mari.

Astfel seria I cuprinde piese mari, reprezentând unitatea monetară, și piese mici divizionare.

Spre a explica utilizarea tipului Medusei pe monete s'au dat felurite explicații. S'a susținut, de pildă, că ar fi avut un sens mistic: de a apăra monetele de stricăciuni sau de contrafaceri. S'a identificat apoi cu luna, iar la urmă s'a emis părerea că este personificarea furtunii, părere mai potrivită cu situația Olbiei la gurile celor două fluvii²³⁾.

Cât privește roata de pe revers ar fi simbolizând mișcarea bolții cerești în curs de 24 ore²⁴⁾.

Cu privire la epoca în care s'au emis monetele din această serie, numismații ruși le consideră arhaice și le datează în primii ani ai veacului al V-lea în. d. Cr.²⁵⁾. În schimb numismatul francez Ernest Babelon crede, că „enormele monete de bronz..... nu sunt anterioare veacului al IV-lea”²⁶⁾. Este adevărat, că nu cunoaștem argumentele pe cari se întemeiază această părere, căci volumul în care urma să le expună n'a mai apărut, dar în orice caz diferența de datare comparativ cu numismații ceilalți este prea mare.

Cu toate acestea nu se poate contesta, că stilul atât al pieselor mari, cât și al celor mici din această serie prezintă un caracter arhaic, atât în ce privește concepția, cât și ca execuție artistică. Dar un arhaism târziu, cum se întâlnește și pe monetele altor orașe din a doua jumătate a veacului al V-lea în. d. Cr.²⁶⁾.

De sigur nu poate fi vorba aici despre pătratul incus, care se găsește pe monetele arhaice bătute, dar în orice caz între monetele de bronz turnate, acestea din Olbia sunt cele mai pronunțat arhaice.

Comparându-le cu așii grei romani (*aes grave*) din primele emisiuni constatăm, că nu pot fi mai recente.

Seria II: monetele cu tipul Atenei.

Cu acelaș nume de magistrat APIX s'au găsit în ruinele Olbiei și alte monete, dar având cu totul alte tipuri. Ele reprezintă pe față capul Atenei în profil spre stânga, acoperit cu un coif mare cu creasta prelungită până la ceafă; în câmpul stâng pe margine un delfin cu

23) Golubtzov o. c. p. 84.

24) *Ibidem* p. 85. Uvarov consideră spitele roții drept delfini.

25) Babelon, *Traité* II 1 col. 393.

26) De pildă în Istros, unde tipul de pe revers este încadrat într'un pătrat.

Monnaies. 1. Manuel Comnène Ducas, empereur de Thessalonique. 2, 6. Jean Batatzès. 3. Jean despote (assignation douteuse). 4. Théodore Comnène Ducas, empereur de Thessalonique. 5. Jean despote (assignation douteuse); comparer le n. 3. — 7, 9. Inédites de Jean Comnène Ducas. 8. En or de Jean II Comnène. 10, 11. Sceau de Jean Comnène Ducas, empereur de Thessalonique. 12. Monnaie de Jean despote. (Jean II Comnène?), à comparer avec le n. 8 certainement attribuable au susdit empereur.

1

2

3

4

5

6

MONETE ARHAICE DIN OLBIA

1—2 Catalog-Ball; 3—7 V. Golubtzov, *Monetele Olbiei* (in *Izvestia*) tab. V și VII.

1

2

3

4

5

6

7

MONETE ARHAICE DIN OLBIA

1--2 Colecția L. Gottorno București; 3--4 Cabinetul Numismatic al Academiei Române; 5. Pick - Regling tab. VIII; 6-7 Golubtzov, o. c. tab. V.

1

2

3

4

5

6

MONETE ARHAICE DIN OLBIA

1-6 V. Golubtzov, *Monetele Olbiei*, tab. VII, VIII și XII.

capul în sus. Pe revers o roată mare cu patru spițe, ca la piesele divizionare din seria I, iar între spițe inițialele numelui de magistrat APIX. Numele orașului lipsește și aici.

Dar pe lângă monete cu acest nume de magistrat există altele cu tipuri identice, dar între spițele roatei cu inițialele numelui altui magistrat ΠΑΥΣ. Nici ele nu au numele orașului (Tab. V 1—2).

Fiecare dintre aceste două categorii de monete cuprinde și piese mari și piese mai mici. Primele au diametrul de 67—68 mm. și greutatea de 112—127 gr.; celelalte diametrul de 35—40 mm și greutatea de 39—40 gr. Rezultă prin urmare că aceste din urmă conțau ca treimi ale celor dintâi. (Tab. V 3—4).

S'a încercat să se explice și motivul pentru care a fost pus capul Atenei pe aceste monete și natural s'a ajuns la concluzia, că a fost împrumutat dela tetradrahmele ateniene. Căci prin victoria dela Marathon asupra Persilor (490 în. d. Cr.) orașul Atena a câștigat o faimă nespus de mare în toată lumea greacă și zeița lui protectoare Pallas Atena s'a dovedit a fi extraordinar de puternică. Era deci natural ca chipul ei să devină simbolul unității naționale grecești și să fie adoptat pe monetele coloniilor celor mai îndepărtate²⁷⁾. Iar după o altă teorie orașele maritime au adoptat chipul ei și fiindcă era, ca și Medusa, personificarea furtunii²⁸⁾.

Dar dacă acest tip monetar a fost împrumutat în urma bătăliei dela Marathon, atunci se poate fixa destul de precis data când au fost emise piesele din seria II: îndată după anul 490 în. d. Cr.²⁹⁾.

Cu ajutorul acestor fapte putem stabili prin deducție și data aproximativă a emisiunii monetelor cu tipul Medusei. Căci aceste monete fiind mai vechi decât cele cu tipul Atenei, urmează că au fost emise de acelaș magistrat APIXO înaintea lor, deci aceste două serii s'ar fi succedat una după alta³⁰⁾.

Cu acest prilej cred necesar să atrag atențiunea asupra tehnicei cu totul deosebite cu care sunt executate piesele din aceste două serii monetare. Monetele cu tipul Medusei sunt late și subțiri, au muchile aproape tăioase și reliefurile mult înălțate. Câmpul din jurul tipurilor este neted și lipsit de umflături.

În schimb cele cu tipul Atenei sunt groase și umflate, au muchile rotunjite și reliefurile joase și undulate.

27) Golubtzov *o. c.* p. 79—80.

28) *Ibidem* p. 84.

29) *Ibidem* p. 80.

30) Uvarov și Buraciov consideră monetele cu tipul Atenei ca cele mai vechi.

Peste tot la seria I planurile sunt drepte, la a II-a rotunjite.

Această deosebire de metodă de turnat este un indiciu hotărâtor, că cele două serii de monete au fost fabricate în două epoci diferite, deși apropiate, iar faptul că pe cele din seria II-a se află parte numele lui Arih....., parte al lui Paus (anias) este o dovadă precisă, că acești magistrați s'au succedat unul după altul și că emisiunile lor monetare s'au urmat de asemenea în continuare.

Ținând seamă de tehnica turnării trebuie să clasăm în această serie și piesele mici cu numele lui Arih..., cari reprezintă pe față capul Medusei cu limba scoasă, iar pe revers roata cu 4 spițe. (Tab. V 5—7). Ele par a fi contat ca jumătăți ale pieselor mijlocii cu tipul Atenei și pătrimi ale pieselor mari cu acest tip.

Seria III: monete cu tipul Demetrei (?)

În seria aceasta intră monetele turnate cari au legende cu numele orașului. Ele sunt de două feluri:

a) Piese de format mare reprezentând pe avers un cap de zeiță așezat în față, cu bucle mari undulate pe frunte și şuvițe mai mici atârănând pe laturi. În buclele de pe frunte se văd uneori spice de grâu, iar gâtul zeiței este împodobit cu două șiruri de mărgel.

Pe revers o acvilă de mare cu aripile deschise stând spre stânga și cu capul întors spre dreapta, ține în ghiare un delfin. Deasupra acvilei legenda OABH, sub delfin o siglă: B, A, E, K A, spic, spic și A, spic și Y, OEO, etc. Diametru acestor piese este de 64—68 mm., iar greutatea de 87.5—120 gr. (Tab. VI 1—4).

b) Piese mici reprezentând pe față capul Medusei, cu două şuvițe de păr despărțite pe frunte și cu limba scoasă; iar pe revers acvila de mare spre stânga ținând în ghiare un delfin și lovindu-i capul cu ciocul. Legenda: $\begin{smallmatrix} O-A \\ I-B \end{smallmatrix}$. (Tab. VI 5—6).

Dimensiunile lor sunt de 35—36 mm., iar greutatea de 21—22.5 gr. și 11.8—16.5 gr.

Multă vreme s'a crezut, că tipul de pe fața pieselor celor mari înfățișează tot capul Medusei, dar de stil nou și cu expresie mai blândă³¹⁾. Pe urmă însă s'au observat la unele piese spicele de grâu dintre buclele de pe frunte și a fost identificat cu capul Demetrei³²⁾.

Cu toate acestea nici această identificare nu pare potrivită,

31) Mionnet *l. c.* Uvarov *l. c.*

32) Buraciov *o. c.* p. 39.

căci de o parte lipsește un atribut principal al Demetrei: vâlul de pe cap, de altă parte întreagă fizionomia zeiței exprimă tinereță, iar mărgelile dela gât vin să confirme că artistul a voit să reprezinte un chip de fată. În cazul acesta nu poate fi decât Persephone sau Core, fica Demetrei.

Ori cum, modul cum este reprezentată zeița nu corespunde cu regulile artei clasice, ci pare a fi un tip local. De altfel în acelaș mod este reprezentată și pe unele monete de argint și de bronz din Tyras³³).

Capul Corei de pe piesele mari nu are totdeauna aceiaș expresie. Uneori ține ochii mari deschiși, alteori par închiși, ori cu privirea în jos. Această deosebire s'ar putea datora și operațiunii turnării bronzului, sau faptului că unele piese n'au fost retușate după ce-au fost scoase din tipare.

Tipul de pe reversul pieselor mari: acvila de mare cu aripile deschise și ținând în ghiare un delfin, diferă mult de cel de pe exemplarele mari din seria I. Acolo acvila este reprezentată zburând spre dreapta cu delfinul sub aripă; aici este înfățișată stând în față, cu aripele deschise și ținând delfinul în ghiare după ce l-a scos din mare. În acelaș timp ea întoarce capul îndărăt par'că spre a observa, dacă nu cumva o urmărește cineva să-i răpească prada.

Cu privire la scena aceasta mi-se pare foarte interesantă următoarea interpretare dată de numismatul rus Golubtzov, deși o consider neverosimilă:

Tipul acvilei ținând în ghiare un delfin nu trebuie considerat ca un simplu tablou din natură, ci are o semnificație mult mai adâncă. Scriitorul antic Pausanias spune, că la jocurile olimpice starterul avea forma unei corăbii. La capătul prorii se afla o coloană pe care sta un delfin de bronz, la cel al pupei era un pedestal în formă de altar pe care sta un vultur de bronz. În momentul când trebuia să înceapă jocurile un mecanism special făcea ca vulturul să se rădice în aer, iar delfinul să cadă jos (în apă). Acest semnal simboliza răsăritul constelației Vulturul și apusul constelației Delfinul. Și din acel moment începea să se socotească și o nouă olimpiadă, căci când apunea soarele și dispărea Delfinul, la răsărit se ridica Vulturul constituind începutul olimpiadei noi³⁴).

Ori cât ar fi de ingenioasă această interpretare nu poate să explice de ce pe monete acvila ține delfinul în ghiare și mai ales de ce pe piesele mici din seria III îl și lovește cu ciocul în cap.

33) Buraciov *o. c.* tab. I 1—2 și Pick-Regling *o. c.* tab. XII 15.

34) Golubtzov *o. c.* p. 90.

Căci în realitate pe aceste din urmă monete, cari au pe față capul Medusei cu limba scoasă, dar cu părul capului despărțit pe frunte în două şuvițe groase, acvila este înfățișată în profil, ținând în ghiare delfinul și lovindu-i capul cu ciocul. (Tab. VI 5—6).

Asemănarea fidelă a acestui tip cu cel de pe monetele din Sinope este evidentă, astfel că nu încapă nici o îndoială că a fost împrumutat dela monetele acestui oraș, cari încă de pe la 450 în. d. Cr. aveau pe revers acest tip.

Menționez că el a fost utilizat și mai târziu în Olbia pe mai multe serii de monete de bronz *bătute*.

Clasificarea monetelor turnate din Olbia în cele trei serii descrise mai sus se bazează de o parte pe asemănări de stil, de altă parte pe considerații de tehnică monetară. Cu ajutorul ei ne putem da seamă, în mod aproximativ, cum a fost organizat în acest oraș sistemul monetelor turnate în bronz și în ce epocă din istoria orașului a fost utilizat.

Caracterul arhaic târziu al pieselor din seria I și a II-a ne îndeamnă a le data între anii 400—350 în. d. Cr., pe câtă vreme cele din seria III-a sunt mai noi, dintre anii 350—300.

De altfel între limitele acestor date s'au emis monete de bronz turnate, de mărimi apropiate și în puținele regiuni ale lumii grecești și romane, unde s'a recurs la acest procedeu.

Dacă datarea de mai sus este exactă, măcar aproximativ, atunci trebuie să admitem, că seriile de monete olbiene turnate sunt anterioare monetelor bătute. Se poate afirma prim urmare, că monetăria din Olbia a fabricat la începutul activității sale — pe la 400 în. d. Cr. — piese de bronz turnate și a continuat apoi să emită astfel de monete, cu tipuri și de mărimi diferite, în tot cursul veacului al IV-lea. Abia pe la 300 în. d. Cr. ea a schimbat procedeul fabricării introducând metoda baterii cu ciocanul și a emis de acum înainte, ca și celelalte monetării grecești, numai monete bătute, în special de bronz, căci de argint și de aur n'a bătut decât foarte puține.

Putem crede prin urmare, că piesele turnate au fost considerate drept monete arhaice nu numai pentru caracterul lor mai mult sau mai puțin arhaic, ci și pentru faptul că toți cercetătorii au avut convingerea că sunt anterioare monetelor bătute.

De altfel această clasificare cronologică este în concordanță și cu datele fixate de savantul francez Ernest Babelon, care de și nu a avut prilejul să publice descrierea sistematică a monetelor olbiene, a stabilit în mod incidental — cum am văzut mai sus — datele acestea pentru amândouă categoriile de monete.

O datare mai precisă a monetelor turnate nu se poate face și din următoarele motive:

În primul rând însăși piesele cu aceleași tipuri din fiecare serie prezintă numeroase variații de amănunte, datorite frecvenței schimbării a tiparelor. Căci pentru fabricarea acestor monete se întrebuițau în antichitate tipare de lut sau de nisip, cari se uzau foarte repede și deci trebuiau mereu înlocuite. Iar noile tipare nu puteau fi executate în mod mecanic, căci nu se cunoștea acest procedeu, ci se modelau cu mâna. Astfel era inevitabil să difere în unele privințe de cele vechi.

De altă parte operațiunea turnării în bronz nu se putea face în mod egal pentru toate piesele, mai ales când se turnau în număr mare, și faptul acesta contribuia și el ca atât aspectul general, cât și anumite detalii să difere dela o piesă la alta.

Iar toate aceste diferențieri produse de tehnica turnării în bronz constituie tot atâtea dificultăți pentru datarea exactă a acestor piese.

SCOPUL EMISIUNII ȘI VALOAREA COMERCIALĂ A MONETELOR

Diversi numismați au căutat să-și explice motivul, care i-a făcut pe Olbieni să emită astfel de monete turnate, într'un timp când marea majoritate a orașelor grecești utilizau monete de argint sau cel mult de bronz bătute. Și motivul a fost ușor de găsit în lipsa de argint în toată această regiune, lipsă care i-a împiedicat să emită și mai târziu monete de argint în cantități mai mari. De altfel și celelalte colonii grecești de pe coasta nordică a Mării Negre, începând cu Tyras și terminând cu Dioscurias au emis cantități foarte mici de monete de argint.

Se pune însă întrebarea pentru care motiv Olbienii, spre deosebire de restul coloniștilor greci din această regiune, au emis monete de bronz atât de mari și atât de incomode în transacțiile comerciale?

Și fiindcă la această întrebare nu se poate da un răspuns acceptabil din cauza lipsei totale de orice informație contemporană, s'a recurs la un decret dat de senatul din Olbia în onoarea unui mare cetățean, Protogenes, care într'o epocă de criză, când orașul era asediat de regele scit Saitapharnes, a contribuit cu sume însemnate de bani parte spre a fi dăruite regelui, parte pentru repararea zidurilor și turnurilor cetății și pentru achitarea unor datorii ale orașului.

În acest scop Protogenes a împrumutat în două rânduri orașul cu câte 1000 de piese de aur, pe timp de un an, cu condiția ca pentru câte 300 de piese din fiecare sumă să nu primească nici o dobândă,

Iar la termen întreg împrumutul să-i fie achitat în piese de bronz și anume după cursul de 400 : 1 (*ἐκομίσαστο χαλκὸν ἐκ τετρακοσίων*) adică pentru un stater de aur să primească 400 piese de bronz³⁵⁾

Interpretarea aceasta a textului din decret se datorește învățatului rus Latășev, pe câtă vreme înaintea lui savantul german Boeckh susținuse că trebuie înțeles în sensul, că Protogenes n'ar fi cerut ca întreagă suma împrumutată să-i fie restituită în monetă de bronz, ci numai un număr de 400 piese de aur.

Unii numismați bazați pe acest aranjament au emis părerea, că piesele de bronz turnate au fost emise în mod special spre a-se achita datoria către Protogenes³⁶⁾. Dar această ipoteză are în vedere numai piesele din seria a III-a, cari ar putea fi contemporane cu Protogenes. De altfel nu se cunoaște încă epoca în care a trăit Protogenes, nici data decretului dat în onoarea sa. Numai după forma literilor inscripției s'a dedus că ar fi din veacul al III-lea în. d. Cr. Nici anii de domnie ai regelui Saitapharnes nu se cunosc, astfel că nu există nici un element cu ajutorul căruia să se poată data cu oarecare precizie epoca în care Protogenes a făcut grașului său natal serviciile menționate în decret. De aceea și ipotezele în legătură cu piesele de bronz în care urmau să i-se achite datoriile sunt lipsite de orice temei.

În realitate însă — după cum a observat încă de mult François Lenormant — monetele de bronz turnate constituie o excepție în monetăria greacă antică³⁷⁾ și faptul că numai un număr extrem de mic de orașe au emis astfel de monete nu se poate atribui decât unor vechi tradiții în legătură cu evoluția mijloacelor de schimb.

La rândul său Th. Mommsen afirmă despre așii grei cari s'au emis în Roma și în unele orașe din Latium, că au fost turnați în bronz nu din cauza că Romanii și Latinii n'ar fi cunoscut și procedeul baterii, ci fiindcă metoda turnării era mai expeditivă, mai comodă și mai puțin costisitoare, în special când este vorba de piese de dimensiuni mari. De altfel în timpul când piesele cele mari erau turnate, cele mici cari reprezentau fracțiuni de ale asului — uncii și sextanți — erau bătute³⁸⁾.

Este prin urmare foarte probabil, că monete de bronz turnate

35) Decretul este publicat de Boeckh în *Corpus inscriptionum graecarum* Nr. 2058 și Latășev, *Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini* I p. 42, cum și p. 100 și 111—113. Cf. și Golubtzov o. c. p. 81.

36) Buraciov o. c. p. 8.

37) Lenormant o. c. I p. 274.

38) Mommsen Blacas, *Histoire de la monnaie romaine* I p. 197.

s'au emis numai în orașele unde înainte de introducerea monetei se întrebuințaseră obiecte-monetă turnate în bronz: lingouri pătrate, oblonge sau cubice. Prin forța tradiției și a străvechilor practici juridico-religioase în legătură cu anumite plăți sau amenzi³⁹⁾, monetele cari s'au introdus în locul obiectelor-monetă anterioare, au trebuit să aibă greutatea corespunzătoare și deci și dimensiuni mai mari decât monetele obișnuite. Iar cum piese atât de mari și de grele nu se puteau executa prin baterea cu ciocanul, în mod natural s'a recurs la procedeul turnării, care fusese întrebuințat și pentru fabricarea obiectelor monetă.

În Olbia, ca și în Roma, exista tradiția întrebuințării obiectelor-monetă înainte de introducerea monetei propriu zise și numeroase lingouri ce s'au găsit între ruinele ei și ale căror reprezentanți degenerați sunt pestişorii de bronz de forma delfinilor, cari au circulat ca obiecte-monetă încă în veacul al VI-lea în. d. Cr.⁴⁰⁾, confirmă în totul această afirmație.

Cât privește circulația monetelor turnate, se înțelege de sine, că ele, întocmai ca așii grei romani, nu se întrebuințau decât în tranșacțiile dintre localnici, sau cel mult dintre aceștia și barbarii din vecinătate.

De altfel din însuș textul decretului referitor la Protogenes rezultă, că pentru plățile mari se întrebuințau stateri de aur și drahme de argint, cari de sigur erau monete străine, căci în Olbia nu s'au emis decât târziu monete de metale prețioase și numai în număr foarte redus.

Privite sub acest aspect, monetele turnate din Olbia trebuie considerate ca niște mijloace de schimb superioare obiectelor-monetă, dar inferioare monetelor bătute.

CONST. MOISIL

39) Amenzi judecătorești, impozitele ce se plăteau la nașterea și moartea locuitorilor, cadoul ce trebuia să-l facă mireasa la nuntă, etc.

40) Golubtzov *o. c.* p. 73.

O MONETĂ INEDITĂ A LUI MIHNEA-VODĂ RADUL (1658—1660)

Întâmplător, fiind la Mangalia, în căutare de monete callatiene, am găsit spre marea mea surprindere o monetă a lui Mihnea Radul, care precum îmi spuse persoana la care se afla această piesă, nu fusese găsită prin acele meleaguri, ci fusese adusă din Muntenia.

Monetele acestui Domn, care au fost studiate și descrise de D. A. Sturdza¹⁾, Prof. Moisil²⁾, Dr. Severeanu³⁾ și alții, sunt foarte rare; ici colo câte una, două; în tezaur s'au găsit o singură dată în număr de șapte⁴⁾.

Cunoaștem 5 varietăți de monete bătute în scurta domnie a lui Mihnea Radul care se pot clasifica după așezarea cifrelor din avers, ce indică anul 1658, față de bustul Domnitorului, astfel:

I	16	58	II	1658	III	1658	IV	16	58	V	58	16
---	----	----	----	------	-----	------	----	----	----	---	----	----

Interesul monetei noastre întrece desigur cu mult pe cele cunoscute până în prezent, fiind cu totul deosebită de acestea.

Fig. 1

Întâi de toate, precum se poate vedea din fig. 1, moneda are forma pătrată (klippe). Astfel de monete de formă pătrată se întâlnesc uneori și în alte părți, de pildă în Ardeal, Germania etc. Latura are 21 m/m și diametrul cercului exterior, care este un cerc de șnur, are 19 m/m față de circa 16 m/m a șilingilor obișnuiți ai lui Mihnea Radul.

1) Sturdza; *Übersicht der Münzen u. Medaillen des Fürstenthums Romanien*, Wien 1874 pag. 71 — și în Hasdeu *Etymologicum Magnum Romaniae*, tom III cuv. *ban*.

2) *Analele Academiei Române* XXXVI (1914) pag. 536; *Creșterea colecțiilor Acad. Rom.* 1913 și *Buletinul Soc. Num. Rom.* XII (1915) pag. 141.

3) *Buletinul Soc. Num. Rom.* XVIII (1923) pag. 109.

4) *Ibidem* pag. 103.

În cele patru colțuri, între cerc și laturile pătratului, vedem un număr neregulat de stele în majoritate cu opt raze. Mai întâlnim o piesă, descrisă de D. A. Sturdza, care fiind tăiată descentrat pe revers, lasă să se întrevadă, tot în afara cercului exterior, trei stele însă cu șase raze.

Legende cuprinse între cele două cercuri concentrice diferă în parte de legendele de pe celelalte monete publicate până acum.

Ele se prezintă astfel:

Av. + IO MICHAEL . RAD[U] . D[EI] . G[RATIA] V[A]L[ACHIAE] . TR[ANSALPINAE] . PR[INCEPS].

Rs. + SI DEVS NOBISCUM . OVIS (sic) CON[TRA] . NO[Š]:

Pe avers avem bustul Domnitorului în profil spre dreapta, încoronat, cu barbă ascuțită și îmbrăcat în haină de catifea cu umerii bufanți; în mâna dreaptă ține sceptrul, care se termină la vârf printr-o floare de crin, iar mâna stângă o ține pe mânerul sabiei.

În câmp anul scris transversal ca în grupa I-a de mai sus.

Însă la piesa noastră constatăm o deosebire însemnată față de monetele cunoscute, și anume forma coroanei, care împodobește capul Domnitorului. Aceasta nu este o coroană princiară deschisă (cu cinci fleuroane), ca pe monetele celelalte, ci o coroană închisă de forma coroanelor regale, ca pe sigiliile domnești ale lui Mihnea Radul⁵). În creștetul coroanei se distinge un mic glob, deasupra căruia se află crucea dela începutul legendei, ca și cum ar forma un tot.

Este foarte probabil că maestrul monetar să fi gravat acest tip de monetă cu coroană diferită de celelalte în legătura cu faptul, că Mihnea Radul își însușise titlul de *archidux*, pe care-l întâlnim în documentele și sigiliile lui.

Pe reversul monetei acvila bicefală încoronată, însă și aci avem aceeași coroană închisă, ca și pe aversul monetei, deosebită de cele deschise cunoscute până acum. Mai găsim o deosebire față de reprezentările obișnuite ale acvilei, aceia că pe monetele descrise până în prezent acvila nu ține în ghiare nimic, pe când la piesa noastră în ghiara dreaptă ține o spadă, iar în ghiara stângă un sceptru.

Moneta este de aramă și nu are nici o urmă de argintare, după cum s'a observat la unele piese ale acestui Domn. Greutatea este de 1,57 gr. față de circa 0,50 gr. a celorlalte. Conservarea este excelentă și bine reliefată.

5) Virtosu Emil *Sigiliu domnești rare din veacul al XVII-lea*, în *Analele Acad. Rom.* XXV (1942) pl. IV și V.

Ce concluzii putem trage cu privire la această monedă? A fost oare numai o probă? Nu a fost tăiată rotund pentru a fi prezentată Domnului mai frumos? Stelele din colțuri erau împodobiri ale monetei, ori serveau să indice locul unde trebuia tăiată marginea, ca la moneda dezaxată amintită mai sus? Au circulat piese din această serie sub formă pătrată? Ori sub forma rotundă după ce s'au tăiat colțurile?

Las pe cei competenți în monetele românești să determine însemnătatea acestei piese, care cred — cum am menționat mai sus — a fi în strânsă legătură cu titlul de *archidux* al lui Mihnea Radul și cu revolta lui împotriva Turcilor⁶⁾.

LUIGI GATTORNO

MONETE RARI DELA REGII SCIȚI CANITES ȘI AILIOS

O problemă de care s'a ocupat în ultimul timp numismatica noastră și cea străină este aceea a monetelor regilor sciți din sudul Dobrogei. Cum Muzeul Fundațiilor Culturale Regale și-a îmbogățit de curând colecția sa numismatică cu două piese rari din acestea, cred util să le comunic numismaților noștri.

1. *Regele Kanites*. Tipul cu Marele Zeu.

Av. Capul Marelui Zeu în profil spre dreapta, cu coroană de lauri. Contramarcă rotundă foarte reliefată: capul Demetrei.

Fig. 1

Fig. 2

Rs. BANI (dreapta) KANI (stânga) ANTO (monogramat, jos). Acvilă spre dreapta stând pe fulgere. (Fig. 1).

Bronz. 21.5 mm. 9.525 gr. Găsită la Silistra. Variantă a exemplarului din Cabinetul Numismatic al Muzeului Național din Sofia⁷⁾.

⁶⁾ Între timp această monedă a fost prezentată de Dl. O. Iliescu la ședința Soc. Num. Rom. din 18 Aprilie 1943.

⁷⁾ Cf. Canarache, *Regii Sciți* în Buletinul Soc. Num. Rom. XXVII—VIII (1933—34) p. 68.

2. *Regele Ailios*. Tipul cu Dioscurii.

Av. Capetele accolte ale Dioscurilor spre dreapta, cu căciuli ținute încununate cu lauri, de sub care părul cade în bucle. Cere perlat.

Rs. ΒΑΣΙΛΕΥΣ (dreapta) ΑΙΑΙΟΣ (stânga); TK (monogramat, jos). Două protome de cal spre dreapta, cu dârlogii atârănând.

Bronz 20.25 mm.; 8.252 gr. găsită la Mangalia. (Fig. 2).

Cabinetul Numismatic al Academiei Române posedă o variantă cu aceleași tipuri, dar cu altă monogramă. Ea a fost descrisă și reprodusă de d-ra Florica C. Moisiș (actualmente D-na Florica Em. Condurachi) în revista aceasta anul XII (1936) p. 173 urm. și tabla, dar din cauza că numele regelui este șters a fost atribuită lui Akrosas.

Amintesc că dela regele Ailios se cunosc monete și cu alte tipuri (cf. Head, *Historia nummorum*, ed. 2-a p. 289).

A. SAINT-GEORGES

directorul Muzeului Fundațiilor Regale

DESPRE UN TIP RAR DE MONETE BARBARE

Apariția operei lui Pink¹⁾ și încercările sale de a aduce lumini noi în numismatica barbară au pus iarăși pe plan de actualitate problema atât de spinoasă a monetelor barbare, menită, se pare, să rămână veșnic fără o dreaptă și definitivă deslegare, și au prilejuit o sumă de discuții interesante, al căror ecou nu se va stinge prea curând.

Este în afară de orice îndoială că, deși materialul publicat până azi nu-i deloc sărac, ci dimpotrivă, el crește mereu, totuși nu suntem încă în măsură să stabilim cu precizie *apartenența etnică și așezarea în timp* a tuturor monetelor pe care le numim, cu un cuvânt vag, vag de tot, barbare. Chiar și cercetarea atentă a tezaurilor nu ne duce, de foarte multe ori, la niciun rezultat practic și adesea suntem nevoiți să ne mulțumim cu ipoteze mai mult sau mai puțin fragile (zămislite câteodată și din dorința aprinsă de a sprijini cu orice preț o teză tendențioasă).

Așa fiind, socotim că singura năzuință a cercetătorului obiectiv este aceea de a strânge mereu, ca o albină harnică, roadele descoperirilor.

1) Karl Pink, *Die Münzprägung der Ostkeltten*, Budapesta, 1939.

ririlor întâmplătoare, așteptând ca o întorsătură mai fericită să poată lămuri problema numismaticei barbare în întregul ei.

Cu acest gând, vom descrie în rândurile ce urmează o monedă barbară de un tip ce nu se întâlnește prea des. Moneta e o imitație a staterilor de argint bătute în orașul Damastium, din Nordul Epirului. Se prezintă astfel:

Av. Capul mult barbarizat al lui Apollo, laureat, spre dreapta. Un nas enorm, gura semănând cu un bot de animal, părul țepos, răsărind de sub o cunună, mai degrabă o diademă lată, caracterizează figura zeului, văzută de meșterul barbar.

Rs.... AMA/TIN....., o încercare de a reda legenda de pe piesele clasice (ΔΑΜΑΣ/ΤΙΝΩΝ). Tripied cu trei inele. De desubt, o figură formată din două rânduri orizontale și paralele de câte cinci globule fiecare. (Fig. 1). AR. 25 mm. 12,90 gr.

Fig. 1

Fig. 2

Staterii orașului Damastium, bătute, după Head²⁾, în tot lungul sec. IV a. Chr. din argintul minelor din apropiere, se găsesc destul de rar la noi. Un tezaur de vreo 15 piese, descoperit undeva, pe valea Amaradiei, în Oltenia, a fost comunicat de Dl. Dr. C. S. Nicolăescu-Plopșor într-o ședință a Societății Numismatice Române și face obiectul unui studiu ce are să apară, probabil, în Dacia (după cum suntem informați³⁾).

Cât privește monetele barbare bătute după modelul acestor stateri, ele sunt și mai rare. Pe cât știm, doar două au fost descrise până acum la noi.

Cea dintâi a apărut în Revista Catolică, An. III 1914, Nr. 3, Iulie—Sept., pag. 397, unde arhiepiscopul Netzhammer a publicat o brățară cu monete barbare (sub același titlu). Brățara era formată din cinci piese de tipul Larisa și una imitând staterii din Damastium, cu

2) B. V. Head, *Historia Nummorum*, Oxford, 1911.

3) Este vorba de ședința dela 22 Martie 1932.

același cap laureat al lui Apollo pe avers, dar într'o redare mai fericită, mult mai apropiată de original, iar pe revers, tot cu trepidul susținut de trei inele; legenda e rudimentară și deadreptul fantezistă. (Fig. 2). Moneta avea 10,60 gr., dar, după cum observă și autorul, greutatea atât de redusă se explică prin pilirea muchiei, spre a fi mai ușor prinsă de brătară. Cu privire la locul descoperirii, ni se spune că a fost găsită probabil în România.

A doua piesă descrisă până acum face parte din tezaurul de pe Amaradia pe care l-am pomenit mai sus și a fost prezentată de Dl. Dr. C. S. Nicolăescu Plopșor în aceeași ședință a Societății Numismatice Române. Mai de preț decât celelalte două, întrucât s'a găsit într'un tezaur a cărui origine olteană este certă, cunoașterea ei mai temeinică ar duce, fără îndoială, la concluzii din cele mai interesante și e păcat că mult așteptatul studiu al D-lui Dr. Plopșor întârzie să apară; am vrea să știm cu o clipă mai devreme rezultatul cercetărilor întreprinse de dânsul și observațiile D-sale cu privire la această descoperire unică.

Deocamdată, ne vom mulțumi doar să schițăm câteva din datele problemei monetelor barbare de tipul staterilor din Damastium, problemă în care tezaurul de pe Amaradia deține un rol important, așteptând ca viitoare cercetări să limpezească îndoiala de acum.

Cel dintâi punct ce se cade a fi lămurit e să știm dacă aceste monete barbare sunt opera Celților de pe țărmul Adriaticei, din Illyria, așa cum afirmă Forrer⁴⁾, sau au fost fabricate în țara noastră de vreun trib dacic. Pentru aceasta, e necesar de stabilit mai întâi ce legătură este între moneda barbară din tezaurul amărădean și celelalte piese, staterii originali, ce se găsesc în același tezaur. A fost fabricată, cu alte cuvinte, chiar pe locul descoperirii, după chipul și asemănarea staterilor grecești, sau poate a fost importată cu tezaur cu tot? Răspunsul la această întrebare are o deosebită importanță, fiind singur în măsură să precizeze dacă moneda barbară în chestiune e dacică sau venită de aiurea.

Ar mai fi o latură întunecoasă a problemei ce ne preocupă, anume, dacă între piesa publicată de arhiepiscopul Netzhammer, „provenind probabil din România”, cea de-a doua, din tezaurul de pe Amaradia și piesa descrisă mai sus există vreo concordanță de stil, de greutate, elemente ce ar putea trăda o origine comună, o fabricație a aceluiași atelier monetar. Dar din cercetarea piesei noastre în comparație cu cea

4) Robert Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein-und Donaulande*, Strassburg 1908 p. 237.

publicată în 1914 — pe care am reprodus-o alături, fig. 2 —, reiese clar că nu poate fi vorba de nicio asemănare de stil. Atât imaginea zeului și reprezentarea trepiedului de pe revers, cum și încercarea de a reda legenda sunt tratate în mod cu totul diferit. Cât privește piesa din tezaurul de pe Amaradia, aceea nu ne-a fost la îndemână, spre a o avea ca un al treilea element de comparație; din aducere aminte însă, suntem încredințați că ea nu seamănă nici cu una, nici cu alta.

Din cele de mai sus, ar rezulta, credem, că monetele barbare ce imită staterii orașului Damastium sunt un tip străin de Dacii noștri și prezența lor la noi în țară e doar întâmplătoare, pe cale de import. În sprijinul acestei păreri, un argument de mare greutate ni se pare faptul că și cele ce s'au găsit, — dealtfel, foarte puține —, sunt atât de diferite una de alta, încât implică neapărat ateliere monetare deosebite.

Apoi, staterii orașului Damastium nu au fost piese de mare circulație, ei au avut o valoare restrânsă, mai mult locală. Deaceia, se și explică raritatea lor în țara noastră. Aceasta ne face să presupunem că strămoșii noștri nu le-au cunoscut decât prea puțin, ceea ce exclude ipoteza unei baterii de monete după tipul lor.

Însfârșit, dacă Dacii ar fi adoptat totuși acest tip monetar, nu se înțelege de ce au reprodus și trepiedul de pe revers, fără nicio semnificație pentru ei. Cât de mult țineau la simbolul lor preferat, calul, cu sau fără călăreț, se vede din faptul că acest revers se întâlnește aproape fără excepție, indiferent de chipul reprezentat pe avers și, mai ales, indiferent de imaginea înfățișată pe reversul monetei luate drept model.

Cam atât se poate spune deocamdată, sub rezerva unui provizorat ce-și așteaptă o viitoare verificare, despre monetele barbare de tipul staterilor de argint, emiși de orașul epirot Damastium.

OCTAVIAN OCT. ILIESCU

MISCELLANEA

O VECHE COLECȚIE NUMISMATICĂ, ARHEOLOGICĂ ȘI BIBLIOFILICĂ
DIN ROMÂNIA

În primăvara anului 1868, *Trompeta Carpaților* a lui Cezar Bolliac și *Archivul pentru Filologie și Istorie* al lui Timotei Cipariu anunțau, că inginerul P. P. Peretz posedă o prețioasă și importantă colecție numismatică, arheologică și bibliofilică, pe care dorește s'o vândă.

Colecția putea fi vândută în întregime, sau pe serii și nici decum piese separate care ar fi produs descomplectări. În ceea ce privește stabilirea prețului s'ar fi urmat astfel: pentru medaliile și monetele romane baza ar fi fost aprecierea făcută de *Cohen* în 1857, 1859, 1862, și împotriva căreia toți colecționarii speculanți au spus că este prea mică; pentru monetele bizantine se vor lua de bază prețurile făcute de *Sabatier* în 1862; pentru cele grecești se avea în vedere prețurile fixate de *Mionnet* și diferite cataloage care arată ultimele vânzări făcute la Paris; iar pentru toate celelalte obiecte, cărți și manuscrise prețul se va face prin bună învoială.

În general întreaga colecție se ridica la o sumă apreciabilă, fiindcă și merita, iar posesorul ei făcuse însemnate sacrificii materiale să și-o procure și se trudise timp de 30 ani pentru strângerea ei.

Pentru vremea de atunci, când posibilitățile de achiziționare erau mult mai reduse decât cele de azi, o asemenea colecție reprezenta nu numai un bun particular important, dar și un adevărat fond, cu ajutorul căruia s'ar fi putut crea un muzeu de stat. Datoria guvernului de-atunci era s'o cumpere imediat și să-i dea cuvenita întrebuințare. Nu avem nicio informație în posesia cui a intrat; deducem însă că s'au interesat de ea atât colecționarii români mai cunoscuți (Nicolae Mavrus, Cezar Bolliac și Dimitrie Sturdza), precum și diferiți colecționari străini și în special acei dela ambasadatele diferitelor puteri europene. Bănuim că o parte din colecție a rămas în țară și unele piese se mai găsesc și astăzi în colecții de stat sau particulare, iar altele, și poate chiar din cele mai rare, au luat drumul străinătății.

În publicațiile amintite, și în special în *Trompeta Carpaților*, unde anunțul de vânzare s'a publicat săptămâni de-a rândul și a ocupat câte o jumătate de pagină mare, colecțiunea este pomenită pe categoriile de monete, obiecte, manuscrise și cărți rare și nici decum fiecare piesă în parte, dar se vede foarte bine că ea era destul de numeroasă și variată. Pentru curiozitate reproduc în rândurile de mai jos cuprinsul acelei colecții:

1. Mai multe serii de tetradrahme, tridrahme, didrahme, drahme și fracțiuni de drahme, cum și bucăți de aur ale mai multor cetăți și provincii grecești.

2. O serie asemănătoare a regilor Macedoniei, între care 12 bucăți de aur.

3. O serie a regilor Thraciei, între care 5 bucăți de aur.

4. O serie de monete pontice.

5. O serie de monete ale regilor Siriei și 10 monete iudaice de argint și bronz.

6. O serie de monete a regilor Partici, Arsacizi, un daric de aur, 7 tetradrachme, 30 drachme și mai multe fracțiuni de drachme și bucăți de bronz.

7. O serie de 40 monete ale regilor Sasanizi de diferite tipuri și în perfectă stare de conservare.

8. O serie de bucăți *cutice*, de aur, argint și bronz făcând urmare la seria monetelor regilor Sasanizi.

9. O mică serie de bactriane.

10. O serie de monete sarmatice, dintre care 4 de aur.

11. O serie de monete din Viminacium, dela Gordian al III-lea până la Gallien.

12. O sută de monete dace de diferite modele și tipuri, între ele câteva de aur; deasemenea o serie de barbare inedite.

13. O serie de monete coloniale dacice, dela Filip Arabul până la Gallien.

14. O serie mai mare de monete bătute de diferite municipii din Thracia și mai ales din Moesia de jos.

15. O serie de 60 monete egiptene, de argint și bronz, mai vechi și imperiale.

16. O serie de ași.

17. O serie de 600 monete consulare și republicane în perfectă stare de conservare.

18. O serie de 3000 monete romane imperiale din aur, argint și bronz.

19. O serie specială și unică de monede Traiane, între care se găsesc aproape 300 de reversuri diferite.

20. O serie de 490 monete bizantine, dintre care majoritatea de aur.

21. O serie de 40 plumburi bizantine în perfectă stare.

22. O serie numeroasă de monete a Imperiului Româno-Bulgar(?)

23. O serie de monete a 46 Domni români.

24. O serie de medalii, ducați și taleri din Transilvania.
25. O serie de monete sârbești.
26. O mare serie de ducați, taleri și groși polonezi.
27. O serie de medalii de aur; ducați și taleri de argint venețieni.
28. Diferite monete baronale și episcopale.
29. O serie de 200 taleri din diferite state europene, începând din prima jumătate a secolului al XV-lea.
30. O colecțiune de 200 pietre sculptate și gravate, unele prinse în inele, iar altele libere.
31. Cinci amfore de pământ de diferite dimensiuni.
32. Unsprezece urcioare și ulcele, *lacremaria*, de diferite dimensiuni, toate intacte și în perfectă stare.
33. Cinci vase întinse de diferite mărimi.
34. Douăsprezece candelă, de diferite forme, toate intacte.
35. Nouă statuete și figuri de pământ.
36. Zece mulage de pământ dintre care cinci monetare.
37. Opt statuete de bronz.
38. Zece obiecte de bronz: cai, boi, acvile, etc.
39. Diferite obiecte antice de metal și de pământ.
40. O colecțiune de cărămizi cu marca diferitelor legiuni și cohorte romane.
41. 50 obiecte pietrificate adunate toate din cuprinsul țării.
42. O colecție de 40 arme vechi romane și orientale.
43. O colecție de 40 manuscrise vechi românești, grecești și persane.

O colecție de 200 volume cărți vechi și noi, în diferite limbi, referitoare la istoria noastră; deasemenea câteva călimări, cuțitul dela brâu și pistoalele lui Ienache Văcărescu.

Iată dar, după cum se vede din cele de mai sus, colecția era foarte importantă și destul de prețioasă, iar proprietarul ei un om pasionat și demn de toată admirația.

Regretul nostru cel mare e că nu știm nimic precis ce s'a făcut cu această colecție, totuși avem bănuială, după cum am spus mai sus, că o parte din ea a fost cumpărată de colecționarii noștri din acea vreme, iar cu timpul s'a risipit în colecții particulare și de stat.

Despre Peretz, în afară de informația că a fost inginer, mai știm că avea și rangul boeresc de stolnic, și aceasta din cuprinsul unei scrisori ce posedăm, cu data 20 Noemvrie 1856, trimisă de A. Cristofi din Craiova.

GEORGE POTRA

CUM PUTEM DISTINGE FĂLSURILE MONETELOR ANTICE.

Începând încă din epoca Renașterii monetele antice au fost falsificate.

Cele mai obișnuite falsuri provin mai ales din Italia și anume din atelierele dela Padua.

Paduanii, artiști abili, au imitat cele mai frumoase monete antice cu atâta artă și cu atâta gust, încât uneori chiar specialiștii sunt puși la o grea încercare de a le distinge de cele originale. Între ei s'a distins mai ales Giovanni Cavin născut în ținutul Paduan.

În Italia se găsește o imensă cantitate de astfel de monete antice, pe care numai cele autentice le pot întrece în exactitatea și frumusețea execuției.

S'ar putea forma colecții întregi foarte frumoase de monete grecești și romane de aur, de argint și de bronz, dar mai ales medalioane de bronz de mare modul, copiate fidel depe monetele antice.

S'au falsificat în special monete pe care le întâlnim mai rar, cum ar fi acelea ale Agripinei, ale lui Othon, ale lui Vitelius, apoi ale celor 3 împărătese din familia lui Traian, ale lui Pertinax, ale Iuliei Paula, întâia soție a lui Elagabal, ale celor doi Gordieni din Africa precum și ale altor împărați și împărătese romane.

Pentru a deosebi monetele antice de cele falsificate vom examina cu atenție diferitele falsificări ale monetelor antice.

Monetele false de bronz, cu excepția acelor paduane, n'au lucirea monetelor vechi; contrar acestora ele au un aspect mai negricios care nu e altceva decât un strat de vopsea, o patină artificială, care se pune de regulă pentru a astupa porii monetelor false. Această patină poate fi ușor recunoscută atuncea când piesa e frecată cu un bețișor de lemn în părțile suspecte, sau când e înțepată cu vârful unui ac.

Muchile monetelor false sunt de regulă mai rotunjite și mai lucioase decât ale monetelor antice originale, care n'au avut niciodată o regularitate perfectă.

Crăpăturile ce se observă pe muchile monetelor antice au fost de asemenea imitate de falsificatori, care cunoscând pasiunea numismatilor pentru monetele vechi și rare, au făcut ca și acest amănunt să vină în sprijinul autenticității piesei.

La monetele paduane legenda e corectă de oarece artiștii italieni n'au putut comite erorile, pe care le găsim la monetele romane falsificate aiurea.

Colecționarul de monete antice va observa de asemenea factura

și legenda literilor de oarece monetele false au aproape în totdeauna literile moderne, iar legenda este eronată, datorită faptului că aceste piese au fost fabricate în grabă și în locuri neprielnice.

Pentru a recunoaște falsul vom observa cum se comportă crăpătura. Dacă aceasta se sfârșește prin filamente imperceptibile piesa e autentică. Dacă din contră crăpătura e largă la început, nu e șerpuitoare și nu se termină imperceptibil înseamnă că ea a fost făcută cu o lamă și ca atare piesa e falsă.

Greutatea monetelor falsificate este inferioară monetelor originale, bătute cu ciocanul, de oarece piesele false fiind turnate, focul rarifică metalul topit, pe când metalul brut se condensează și devine mai greu.

La falsurile monetelor de aur observăm de regulă, că ele sunt confecționate dintr'un aliaj inferior și apoi sunt acoperite cu un strat de aur mai fin.

Tot monete false sunt și piesele inventate și turnate după imaginația artiștilor interesați ca să le dea drept rarități, cu toate că astfel de piese n'au existat nici odată în antichitate.

În alte împrejurări piesele false sunt produse prin galvanoplastie, adică prin sudarea a două runde de metal suprapuse. Acest procedeu se obișnuiește de regulă pentru monetele de argint și se recunoaște prin aceea că pe muchea acestora se observă o linie care indică sudura.

Cu toate normele enunțate mai sus în practică apar uneori și excepțiuni, astfel:

S'ar putea întâmplă ca o monetă antică să prezinte pe suprafața ei pori și ca piesa să nu fie totuș falsă. Acest lucru se întâmplă atuncea când piesa a fost curățită cu ajutorul focului, ceea ce e dăunător unei monete antice, dându-i înfățișarea unei piese false.

Alteori am întâlnit în unele colecții monete antice veritabile cu marginile tăiate, precum și monete false cu muchea roasă sau crăpată, ca și cum aceste piese ar avea o vechime de secole.

Pentru acest motiv cât și pentru faptul că piesele au fost bătute, iar nu turnate, ele sunt tot atât de prețuite ca și piesele antice.

În privința falsurilor suntem de acord cu metrologii, că numai studiind diferitele „ponduri“ ale monetelor antice putem descoperi cu ușurință fraudă.

Am văzut de asemenea mai sus că un colecționar de monete antice trebuie să se ferească de monete acoperite cu o pojghiță de metal, totuș uneori găsim monete fabricate din diverse aliaje și acoperite cu un strat subțire de argint și care sunt totuș în afară de orice suspiciune; acest lucru se observă mai ales la monetele imperiului roman

din sec. III d. Chr., care sunt perfect autentice, ele circulând chiar în antichitate.

În privința pieselor false, asupra autenticității cărora nu ne putem pronunța, din cauza asemănării lor cu cele originale antice, trebuie să ne adresăm specialiștilor, care conducând muzee formate în cea mai mare parte numai din piese autentice, pot fi de mare folos colecționarilor, de oarece au dobândit obișnuința ochiului, datorită unei practici îndelungate.

CORNELIU SECAȘANU

LEGENDELE MONETELOR LUI PETRU MUȘAT

Printre hârtiile rămase dela D. A. Sturdza, păstrate la Academia Română, se găsește un memoriu din anul 1883, scris în limba germană și cu titlul: *SI und SIM als Beginn der Randumschrift der älteren moldavischen Münzen aus der Regierungszeit des Wojewoden Peter Muschat. Ein Beitrag zur rumänischen Münzkunde von Wilhelm Schmidt, k. u. k. emerit Gymn. Prof., mehrerer in und ausländischen Gelehrten Gesellschaften ordentlichen und corresp. Mitglieder.*

În acest memoriu de 14 pagini fostul profesor sucevean combate lectura lui D. A. Sturdza privitoare la legendele de pe monetele lui Petru Mușat, și anume *SI*=*signum* și *SIM*=*signum monetae*. Despre această lectură a sa Sturdza spune, că „de și nouă, pare naturală și deplin întemeiată” (*Uebersicht der Münzen u. Medaillen des Fürstentums Romanien*, Wien 1874 p. 9).

Schmidt susține însă, că această lectură nu este exactă pentru următoarele motive: a) Nu se poate ca un cuvânt secundar din legendă: *signum* să fi fost prescurtat prin două litere SI, iar cel principal *moneta* numai printr'o singură literă M. Logic era să se fi prescurtat SI MON sau SIG MON. b) Cuvântul *signum* nu poate avea aici sensul de stemă, cum pretinde Sturdza, căci din momentul în care stema se găsește pe monetă, nu mai era necesar să se exprime și în legendă. c) Expresia *signum monetae* este un nou sens, căci lasă să se înțeleagă, că monetele acestea nu sunt piese reale, ci numai semne monetare, ficțiuni.

De aceea literile dela începutul legendelor nu pot însemna altceva, decât valoarea monetei și Schmidt crede că S trebuie citit *solidus*. I este cifra unu, iar M trebuie citit *moldaviensis*, deci *Solidus unus Moldaviensis Petri Woiwode*; pe revers SI s'ar citi tot astfel.

Este ușor de înțeles, că teoria aceasta este cu totul fantezistă,

căci moneda lui Petru Mușat nu se numea *solidus*, ci *grossus* și nici într-o altă țară vecină nu existau atunci *solidi* (șilingi). De altă parte se înțelege că dacă pe monetele lui Petru Mușat s'ar fi scris valoarea: *Solidus*, nu mai era nevoie să se mai pună și cifra 1. În sfârșit pe nici o monedă medievală valoarea nu este scrisă la începutul legendei cu numele suveranului.

Dar memoriul lui Schmidt a fost citit și de B. P. Hasdeu și acesta a scris pe ultima pagină următoarea observație:

„Crez că singura explicațiune a literilor SIM de pe monetele lui Petru Mușat, contra cării nu se poate rădica nici o obiecțiune decisivă, este cuvântul cuman *sim* „monedă”, care ne întâmpină de două ori în prețiosul Codice Cumanic din secolul XIV-lea (ed. Kunn p. 91 și 106), o dată tradus latinește prin *pecunia*, persianește prin *nagt ut akča*, altă dată prin latinul *moneta* și persianul *nagt*. Persianul *nagt* „monedă”, a străbătut la vechii Ruși, la cari *nogata* însemnează *numi genus* (Miklosich, *Lexic. paleoslov.* p. 454). Persianul *akča* prin Turci străbătuse la Români, unde-l găsim pe banul lui Ion cel Cumplit. Și mai naturală era străbaterea cumanicului *sim* în Moldova din secolul XIV, unde mai exista încă pe atunci resturile Cumanilor. Această opiniune o voi desvolta într'un studiu separat”.

De sigur că nici părerea marelui învățat Hașdeu n'a dat problemei o soluție acceptabilă, și astăzi după 70 de ani trebuie să ne mulțumim tot cu lectura discutabilă a lui D. A. Sturdza.

S'a emis de curând părerea că SIM ar fi abreviația lui *signum* și deci legenda de pe fața monetelor s'ar citi: *Signum Petri Woiwode*. Această lectură ar fi corectă și în corcondanță cu latina medievală. Dar în cazul acesta cum trebuie citit SI de pe reversul monetelor? Căci nu este probabil, ca același cuvânt să fi fost prescurtat într'un fel pe față și în alt fel pe reversul monetelor.

În favoarea lui *signum* = *moneta* se pot aduce următoarele argumente: În latina medievală aceste două expresii erau sinonime, căci într'un act din 1481 se spune despre cineva, care a încercat să vândă *quaedam signa, Gallie dicta blancs, de cugno falso et contrafacto* (Du Cange, *Glossarium* VII p. 486). Iar pe unele monete din veacul al XVI-lea și XVII-lea găsim în legende expresiile *insigna* sau *insignia*, în loc de *moneta*. Astfel pe unele piese suedeze: *Insigna regni Swe[cie] Got[ie] et Wan[dalie]*; pe talerii olandezi: *Insignia Frisiae Cirshe-naniae* sau *Insignia Hollandiae* sau *Transissulaniae insignia*.

ÎNTRUNIRILE SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

Anul 1942

Ședința dela 13 Decembrie. Prezidează d. *Const. Moisil*.

Pr. V. *Laurent* face o comunicare despre o bulă sigilată și câteva monete inedite dela Ioan Comnen Ducas, împăratul de Salonic (1232—1244). Și unele și altele au ca tip pe Sf. Dumitru, patronul orașului; altele au pe Sf. Teodor, care și el este un sfânt militar¹⁾.

D-l *Emil Condurachi* vorbește despre circulația monetelor ateniene în Nordul Peninsulei Balcanice. De și ceramica veche ateniană este foarte frecventă în această regiune, monete ateniene din epoca de strălucire a orașului nu s'au găsit până acum. Abia după anul 150 în. d. Cr. apar tezaure de monete ateniene în Tracia, dar atunci circulația cea mai întinsă o aveau aici tetradrahmele din Thasos.

În discuția ce a urmat d. I. *Nestor* a confirmat descoperirea de numeroase fabricate vechi ateniene în această regiune.

D-l *Emil W. Becker* a prezentat mai mulți pioni de lemn ce se întrebuințau în sec. XVII și XVIII la jocurile de dame sau de table. Ei reprezintă tipuri monetare sau medalistice contemporane și unii au fost executați chiar cu ștanțe de monete și medalii. La noi cei mai mulți pioni de acest fel reproduc tipurile medalilor bătute pentru victoriile Austriacilor contra Turcilor.

D-l I. *Cleant Gheorghiu* a prezentat o mică monetă de aur emisă de inginerul bucureștean Iuliu Popper în 1859 pentru exploatarea sale aurifice din Țara de Foc (America de Sud); d. A. *Papazian* câteva medalioane greco-romane rari; iar d. Al. *Saint Georges* două medalioane ale regelui Carol I al României, unul executat de D. Paciurea, altul de P. Telge din Berlin.

Se proclamă membri activi d-nii: ing. V. Ionescu din Sinaia; Locot. Sp. Samoilă din Odesa și N. Sporea din București.

Anul 1943

Ședința dela 31 Ianuarie. Prezidează d. *Const. Moisil*.

Deschizând prima ședință din anul acesta d. *Const. Moisil* arată, că Societatea a intrat în al 40-lea an de existență și a enumerat marile servicii pe care ea le-a adus științei numismatice prin studiile și colecțiile membrilor, prin revistele ce a publicat (*Buletinul* și *Cronica numismatică și arheologică*), prin ședințele științifice pe cari le-a ținut și prin congresele ce le-a organizat în diferite orașe ale țării, congrese însoțite de expoziții de monete, medalii și obiecte arheologice.

D-l V. *Canarache* a făcut o comunicare despre monetele din Callatis și Tomis emise sub împăratul Nero. O epocă extrem de interesantă din istoria orașelor noastre pontice este epoca trecerii lor în stăpânirea imperiului roman. Autorii antici și textele epigrafice nu ne dau date destul de precise asupra acestei epoci. În schimb monetele ne permit să afirmăm că încă primii împărați au stăpânit cel

1) Publicată mai sus p. 3 urm.

puțin orașele Tomis și Callatis. În primul oraș s'au bătut monete cu efigia imperială încă sub August, iar din Callatis ni-s'au păstrat piese de bronz cu efigia lui Nero și cu legenda de pe față în limba latină și de pe revers în limba greacă. D-sa prezintă două piese de acest fel găsite în Mangalia.

Sedința dela 14 Februarie. Prezidează d. *Const. Moisil*.

D-l *Emil Condurachi* face o comunicare despre tezaurele de monete venețiene din regiunea balcano-dunăreană, arătând că deși în evul mediu comerțul din această regiune era un adevărat monopol al Venețienilor și Genovezilor, nu s'a găsit până acum nici un tezaur de monete venețiene sau genoveze din sec. XIII.

D-l *Const. Moisil* confirmă lipsa de tezaure de monete venețiene și genoveze medievale în România, deși galbenii venețieni, așa numiții zloti tătărești, au fost moneda curentă în Moldova pentru transakțiile mari din sec. XV și XVI. De altă parte în această țară s'au găsit astfel de galbeni falsificați. Cât privește monetele genoveze nu s'au găsit de loc la noi, deși toate punctele comerciale de pe țărmul Mării Negre dela Caverna la Cetatea Albă au fost odinioară schele genoveze.

Se proclamă membru onorific d. N. St. Mihăilescu, directorul general al Monetăriei Naționale.

Sedința dela 4 Aprilie. Prezidează d. *Const. Moisil*.

Sedința aceasta fiind consacrată numismaticii și arheologiei Bucureștilor s'au făcut numai comunicări în legătură cu istoria antică a acestui oraș.

D-l *Const. Moisil* a vorbit despre monetele antice găsite în București, arătând că descoperirile de până acum au dat la iveală monete grecești în special tetradrahme din Thasos, monete dace, monete romane și bizantine. Aproape toate depozitele monetare s'au găsit în imediata apropiere a vechilor lacuri bucureștene: Cișmigiu, Icoana, Tei și depresiunea dintre dealul Mitropoliei și Mihai Vodă. Monetele descoperite se repartizează din veacul I în. d. Cr. până'n veacul al VI-lea d. Cr., dovadă că în tot acest timp a existat în București o așezare importantă, ai cărei locuitori utilizau moneda.

D-l *I. Nestor* a făcut o comunicare despre Bucureștii în neolitic, demonstrând că descoperirile arheologice din interiorul orașului și din imediata lui apropiere dovedesc, că populația tracă ce locuia aici în epoca neolitică a continuat să existe în această așezare și în epoca bronzului.

D-l *Dinu Rosetti* prezintă descoperirile ce le-a făcut în urma săpăturilor din regiunea București și cari datează din epoca migrațiunilor barbare și din epoca romană imperială târzie. Inventarul arheologic al acestor săpături cuprinde pe lângă obiecte provenind dela populații străine năvălitoare, un mare număr de proveniență autohtonă. Deci și în epoca aceasta se constată în mod sigur continuitatea elementului autohton, dacoroman, în regiunea Bucureștilor.

D-l *Horia Teodoru* a vorbit despre baia dela vechea Curte Domnească, indicând locul unde era situată.

Adunarea generală dela 18 Aprilie. Prezidează d. *Const. Moisil*; secretar d. *Coru, Secășanu*.

Ne întrunindu-se la prima convocare numărul de membri cerut de statute, s'a ținut adunarea la orele 12 cu membrii prezenți.

D-l *Const. Moisil*, președintele societății a citit dările de seamă despre activitatea comitetului pe anii 1941 și 1942, iar adunarea le-a aprobat în unanimitate.

D-l *Anton Velcu*, censor, a citit rapoartele comisiei cenzorilor despre situ-

ția financiară pe aceiași ani, cari de asemenea au fost aprobate de adunare în unanimitate.

Adunarea a dat descărcarea cuvenită comitetului și casierului.

D-l *Emil Condurachi* a făcut o comunicare despre valoarea aurului în sec. IV d. Cr., plecând dela o scrisoare a patricianului Symmachus adresată împăratului Teodosiu I în numele bancherilor din Roma. Ei se plâng că prețul oficial al aurului stabilit de Constantin cel Mare este mult inferior față de al argintului din acest timp și că valuta impusă de stat este cu 20% inferioară cursului pieței.

D-l *Oct. Iliescu* vorbește despre monetele lui Mihnea Radul, Domnul Țării Românești (1658—1660) prezentând și o monetă pătrată inedită dela acest Domn, aflătoare în colecția Gattorno din București.

D-l *Const. Moisil* prezintă o lucrare a d-lui Ing. I. Mititelu cuprinzând un catalog sistematic al tuturor inscripțiilor de pe obiectele de ceramică antică găsite în România, între cari multe inedite din colecția sa.

Se proclamă membri activi D-nii G. Potra profesor din București și căpitănel rez. N. Ștefan din Constanța.

Sedinta dela 9 Mai. Prezidează d. *Const. Moisil*; secretar d. *Corn. Secășanu*.

D-l *V. Canarache* face o comunicare despre câteva monete rari sau inedite din Dionysopolis. D-sa prezintă și descrie unele piese autonome de bronz având pe față capul lui Dionysos, iar pe revers o ramură de viță cu struguri; altele având pe revers o Cybele șezând și ținând în mâna dreaptă un strugure însoțit de două spice mari; în sfârșit altele prezentând pe față capul Demetrei executat foarte artistic, iar pe revers un car tras de doi lei.

D-l *Const. Moisil* vorbește despre tetradrahmele din Thasos și ale Macedoniei Prime și circulația lor în Dacia. Mai multe tezaure găsite în țara noastră cuprind teradrahme din Thasos amestecate cu de ale Macedoniei Prime, sau cu dinari romani republicani ori cu monete dace. Tetradrahmele din Thasos au început să fie emise după anul 168 în. d. Cr., cele ale Macedoniei Prime între anii 158—148 în. d. Cr. Și unele și celelalte au intrat în Dacia și au circulat aici ca monete mari, având drept piese divizionare drahmele dace, dinarii romani republicani și drahmele din Apollonia și Dyrrachium.

D-l *Corn. Secășanu* prezintă două piese de aur: una din Cyrenaica; cealaltă dela regina Arsinoe a Egiptului.

MULȚUMIRI

Aducem și pe această cale mulțumirile noastre cele mai călduroase d-lui inginer C. Orghidan, vice președintele societății noastre, pentru importanta sumă de lei 80.000, ce ne-a pus la dispoziție anul acesta în scopul publicării revistei.

Redacția și administrația: București (IV) str. Stupinei 39.

Abonament anual lei 300.

Numerile apărute trei ani consecutivi formează un volum, la urma căruia va fi o tablă de materii.

Tip. F. Göbl Fii S. A. — c. 598 — Reg. Com. Nr. 449/932. — Iulie 1943. 500 expl.